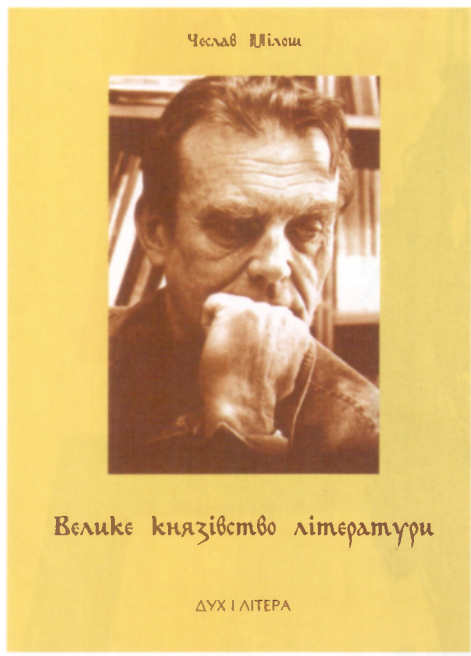

ЧЕСЛАВ МІЛОШ: ЛІТОПИСЕЦЬ XX СТОЛІТТЯ

Світоглядні питання польських та українських
інтелектуалів у дзеркалі творчості Мілоша

ДУХ І ЛІТЕРА

УКРАЇНСЬКЕ ГУМАНІТАРНЕ ВИДАВНИЦТВО

**ОЧІКУЙТЕ В КНИГАРНЯХ УКРАЇНИ
ВІД ЛИСТОПАДА 2011 РОКУ!**

Книжка видавництва «Дух і Літера»
«Велике князівство літератури»

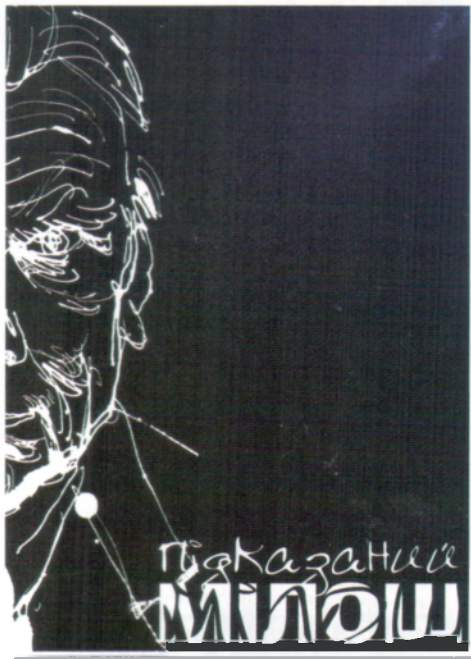
Чеслав Мілош належить до грона класиків польської літератури й водночас до тих письменників, яким польська культура другої половини ХХ століття завдячує своїм модерним обличчям. Зібрані у книжці есеї представляють українському читачеві нобелівського лауреата, блискучого інтелектуала та його духовну біографію, накладену на сітку географічних координат Вільно – Варшава – Париж – Берклі – Краків, та співзвучну з найважливішими подіями ХХ століття. Читач знайде у книжці також виразні портрети поетових приятелів і побратимів Єжи Ґедройца, Станіслава Вінценца, Вітольда Ґомбровича, Томаса Венцлови, Іосіфа Бродського.

Видавництво «Дух і літера»

тел.: +38 (044) 425-60-20;

e-mail: litera@ukma.kiev.ua; duh-i-litera@ukr.net – відділ збуту

<http://duh-i-litera.com>

TEMPORA

**ОЧІКУЙТЕ В КНИГАРНЯХ УКРАЇНИ
У ГРУДНІ 2011 РОКУ**

книжку видавництва «Темпора»
«Мілош підказаний», Київ 2011

Робота над українською антологією Чеслава Мілоша відбувалась у два етапи. Спочатку польські літератори склали список своїх улюблених віршів автора, що дало змогу показати його сучасну рецепцію в польській культурі. Потім за роботу взялися українські літератори, які переклали ці твори своєю мовою. Проект став діалогом не тільки польських та українських авторів, а й літераторів різних поколінь. І все – завдяки поезії Чеслава Мілоша.

Переклади Сергія Жадана й Тараса Прохаська – лауреатів Премії Конрада – можна також прослухати в українській аудіокнизі поезії Мілоша.

Перекладачі: Сергій Жадан, Тарас Прохасько, Костянтин Москалець, Юрій Андрухович, Остап Сливинський, Дзвенислава Матіяш, Богдана Матіяш, Олег Коцарев, Юлія Стахівська, Маріанна Кіянська, Олександр Ірванець, Андрій Бондар. Редактор: Андрій Бондар.

Польські літератори, задіяні в проекті: Анджей Сосновський, Томаш Ружицький, Даріуш Фокс, Адам Заґаєвський, Яцек Подсядло, Адам Відеманн, Ізабелла Філіпак, Богдан Задур, Аґнешка Вольни-ґамкало

Видавництво «Темпора»:
<http://tempora.com.ua/>

ПРО МІЛОША 4

БУЛА СОБІ КУЛЬТУРА 10

Поезія – спроба опору 12

БУТИ ДЕІНДЕ 14

АКТУАЛЬНІСТЬ МІЛОША 18

РОЗУМ ПОНЕВОЛЕНИЙ І ВИЗВОЛЕНИЙ 21

ЛІНІЯ ПОВЕРНЕННЯ ЧЕСЛАВА МІЛОША 22

ЗВАБЛЕНИЙ, АЛЕ НЕ ЗГАНЬБЛЕНИЙ 26

ДВІ ЗУСТРІЧІ З ЧЕСЛАВОМ МІЛОШЕМ 29

МІЛОШ В УКРАЇНІ. Вибрана бібліографія 30

ПРО

Автор:
Марек Залеський

Важко не помітити незмірного багатства та розмаху горизонтів просторового бачення в поезії Чеслава Мілоша. Поряд із литовськими краєвидами – образи центральноєвропейської рівнини, Варшава під час війни зі своїм гетто, долина Везери, бретонські кліфи, пуща над берегами Потомаку, вулиці Парижа, скелясті пустелі та сади Каліфорнії. Цей часопростір розтягається і ширше, і глибше, ніж діапазон досвіду одного людського життя:

*Носив пера, шовки, жабо
й обладунки,
Жіночі сукні, злизував кармін.*

*(«Гуцьо зачарований», 1964,
пер. Маріанни Кіяновської)*

Час у поезії Мілоша є поеліотівському зрозумілим великим часом культури. Чеслав Мілош, народжений 1911 року, у своїх віршах виступає як сучасник Геродота, Анналени, куртизанки XVIII століття з роману його паризького родича Оскара Л. де Мілоша, шляхтича-кальвініста з давньої Польщі – Речі Посполитої Обох Народів, урешті-решт, найбільшого польського поета-романтика Адама Міцкевича. Для нього сяють зорі, які

ЧЕСЛАВ МІЛОШ. ВІХИ ЖИТТЯ

30 червня 1911 – народився в Шетейнях (Кейданський повіт, Литва, територія Російської імперії) в сім'ї Вероніки Кунат і Александра Мілоша.

Період Першої світової війни – подорожі Росією разом із матір'ю і татом, мобілізованим до царської армії як офіцер-сапер.

1921 – через три роки після повернення Мілошів до Литви Чеслав починає навчання в гімназії Зігмунта Августа.

1929 – Мілош складає випускні іспити й розпочинає навчання на полоністиці в Університеті імені Стефана Баторія у Вільні. Через кілька тижнів переходить на юридичне відділення.

1930 – поетичний дебют віршами «Композиція» та «Подорож» у часописі Alma Mater Vilnensis.

1931 – стає одним із засновників літературної групи «Жагари», що пропонувала катастрофічний по-

гляд на реальність і переконувала в неминучості катаклізму.

1932 – повертається після невдалих іспитів у Варшавському університеті до Вільна.

1933 – університетське Коло полоністів видає першу поетичну збірку «Поема про застиглий час». Разом зі Збігневом Фолєвським видає «Антологію сучасної поезії», яку згодом характеризує як спробу втекти від суттєвих, метафізичних справ.

1934 – здобуває за свою поезію літературну відзнаку імені Філома-тів; дістає титул магістра права, на стипендію Фонду національної культури виїздить на рік до Франції, де вивчає французьку мову в Alliance Française. У Парижі відвідує лекції з томізму в Католицькому інституті. У дружніх стосунках зі своїм далеким родичем Оскаром Мілошем – литовським дипломатом і французьким поетом.

1935 – розпочинає роботу у віленській станції Польського радіо. Пу-

МІЛОША

сяяли над домом Філемона та Бавкіді, за руку ведуть голоси бідних духів, добром образів керує «тисячолітня уява». «Я вимовляю «ранкова зоря». А на язичку крутиться «рожевоперста», як у дитинстві Греції» («Віклик»). Тож є Мілош як найчистіший лірик і Мілош, що воскресив традицію злободенної та політичної поезії, громадянин і мораліст, філософ, який відкриває секрети свого віку. Є Мілош-катастрофіст і поет, що творить дифірамби на честь «чарівної землі», а потім знову іронічний раціоналіст, цивілізатор, поет, котрий пише «простою мовою», а деінде темний візіонер, теософ і містик, «таємний пожирач маніхейської отрути» («Де сходить сонце і куди заходить», 1974). Важко звести його поетичну творчість до однієї формули. Але, поза сумнівом, його світ становить неподільний зв'язок часу, а отже, руху, реальності та поезії. 23-річний Мілош писав:

*Ми їхали на світанку замерзлим полями,
Червоне крило вставало, ще ніч.*

*І заєць пробіг раптово тут-таки,
перед нами,
А один з нас рукою показав
на нього.*

*Це було давно. Сьогодні вже
не живуть*

*Ні заєць, ані той, що на нього
показував.*

*Любове моя, де вони, куди
ідуть.*

*Блиск руки, лінія бігу, шелест
замерзлих грудок –
Не від жалю питаю, але че-
рез задуму.*

(«Зустріч», 1934,
пер. Костя Москальця)

ПРО АВТОРА

Марек Залеський

Літературний критик та історик літератури, співробітник Інституту літературних досліджень Польської академії наук. Автор книжок та статей про сучасну польську літературу, зокрема написав книжку: «Замість. Про творчість Чеслава Мілоша», друге видання якої готує Wydawnictwo Literackie у Кракові.

Його поезія з плином часу перетворюється на білу магію пам'яті, яка воскреслає:

*«Мій час, ХХ століття, на-
пирає на мене безліччю голосів і
облич людей, які були, яких я знав,
або чув про них, а тепер їх немає.
Іноді вони чимось відзначались,
трапляються в енциклопедіях,
однак більше забутих і вони мо-
жуть лише скористатися мною,
ритмом моєї крові, моєю рукою,
що тримає перо, щоб на мить по-
вернутися у світ живих»*

(«Інша абетка», 1998).

Мілош програмно декларує себе як поет слова «є», але не лише. Так само, як поет слова «було». І між отими «є» і «було» межа стирається. Мілош пише про себе: «Він дивився, немовби одразу речі змінювала пам'ять» («Де сонце сходить і куди заходить»). Реальність, зрозуміла як те, що «є», і реальність як те, що «було», є наслідком постійної роботи, котра відбувається в поетичній уяві.

*«Звідки ця пристрасть поси-
лання до буття чогось, що вже
не належить до «є», попри те,
що свідомість підсуває нам іро-
нічні рефлексії про штучність
будь-якого мистецтва? [...] Мож-
ливо, так відбувається тому,
що одним із наших людських
привілеїв є невтрутна віра в ін-
ший вимір минулого часу, і те,
що одного разу минуло, переносить-
ся в отой інший вимір і існує
там назавжди»*

(«Хроніки», 1988).

Мілош декларує себе як поет від «мовного звороту»:

*«Сам акт називання речей
містить у собі їхнє буття, а
отже, справжній світ, хоч що би
про це сказав Ніцше. Звісна річ,
існують поети, які слова відно-
сять до слів, а не до їхніх першо-
зразків у речах, але їхня арти-
стична порозка свідчить про те,
що вони виступають проти яко-
гось незмінного правила поезії»*

(«Свідцтво поезії», 1983).

Однак це не означає, що він не чутливий до оманливості мови як інструмента порозуміння: «І на всю літературу я готовий подати до суду за неточність», – пише поет, усвідомлюючи недоліки поетичної репрезентації як представлення реальності. У випадку Мілоша це проблема не так знайти вираження для невиражального, як уловити те, що «є». Адже те, що явлене в мові, роз'їдене часом. Мілош охоче пише про таємницю часу. У представленні, в репрезентації час постає як центральна категорія нашого досвіду. Як стверджує Мілош у коментарі до відомого фрагмента словиді святого Августина про час, він «...не є видом стихії, яка незалежна від існу- ▶»

блікує поетичну збірку «Три зими», в якій дає вихід своєму досвідові метафізичного характеру.

1936 – звільнений із роботи на віленському радіо за ліві погляди, підтримку претензій литовців на Вільно та діяльність на користь білоруської культури. Переїздить до Варшави, де також працює на радіостудії.

1939 – 1940 – після початку Другої світової війни Мілош як працівник Польського радіо зголо-

шується добровольцем до армії для обслуговування автомобіля, обладнаного радіоретранслятором. Потрапляє до Румунії, згодом повертається до Литви.

1940 – після вступу до Вільно радянської армії Мілош утікає до Варшави. Отримує роботу кур'єра в бібліотеці Варшавського університету. Бере участь у таємних поетичних вечорах, пише.

1944 – одружується з Яніною Длуською-Ценкальською.

1945 – переселяється із дружиною до Кракова. Активно публікується в літературній пресі, видає поетичну збірку «Спасіння», в якій розміщено вірші, написані під час війни (зокрема, й «Camp di Fiori», де зображено знищення гетто). У грудні виїздить на дипломатичну роботу до Сполучених Штатів, де працює в консульстві у Нью-Йорку й аташе з питань культури в посольстві у Вашингтоні. Пише «Моральний трактат», надрукований у часописі *Twórczość*.

1950 – на дипломатичній роботі в Парижі (перший секретар посольства). Під час нечисленних відвідин батьківщини має конфлікти з владою Народної Польщі. Наприкінці року викликаний до Варшави, де в нього забирають паспорт, який повертають лише після особистого втручання Зіґмунта Модзелевського. Переживає психічний стрес після побачених спустошень у комуністичній державі.

1951 – переїздить до Maisons Laffitte, садиби Літературного ▶

вання речей і в якій рухаються речі, що підлягають руху. [...] Там, де немає речей, час не існує» (з тому «Неосяжна земля», 1984). Перефразовуючи: де немає мовного знака, час не існує, або: мовний знак роз'їдений (перероблений) часом. Мілош у своєму прагненні надати вираження «тому, що є», як метод діяльності прийняв техніку запису моменту як поетичної епіфанії. Він також виробив власну стратегію стосовно «було»: образ, що імітує стоп-кадр, фото-кадр. Із таких стоп-кадрів складається образ минулих речей:

«У моїй голові десятиліттями складається історія мого століття, однак без ілюзій щодо можливості увігнати її в якийсь роман під кольоровою обкладинкою. Просто поверталися один за другим біжучі кадри довжелезної плівки, намагаючись зупинити той чи той кадр. У цій зупинці значною мірою полягала моя поезія»
(з тому «Хроніки»).

Мілош уперто прагнув відродження віри у приховану й розумну структуру реальності, хотів висловити подив від «буття тут» в одному неосяжному реченні, в якому водночас з'явилися б зернистість і запах шкіри, цілий вміст пам'яті, уся згода або незгода на наше існування. Однак надію постійно підважують сумніви і навіть невіра. Колись ця невіра в есеї 1954 року була названа «споглядальним нігілізмом». Вона полягала в «зачарованості рухом без жодної точки співвіднесення з ним самим», сьогодні ми сказали б: у зачарованості диференціацією значень, розсіюванням значень збільшуваного тексту. Мілошеві вдалося

її полікувати, виганяючи диявола Вельзевулом, тобто Гегеля з допомогою Ніцше, і ці сліди явлені в його поезії названого періоду. Але з плином часу ці суперечності постали у ще більш радикальній формі й були прийняті як неунікненні. Рух, тобто час, – противник, якого неможливо перемогти:

*І завжди слово, яке зостається,
Буде спогадом напіввідкритих уст,
Що так промовити і не зміли.*

(«Поетичний трактат», 1957)

Стокгольм, 1980 рік. Чеслав Мілош отримує Нобелівську премію в галузі літератури з рук короля Швеції Карла XVI Густава

Згодом Мілош напише в есеї «Пісок у клеписдрі», що рух неможливо виключити з вірша, але «рух у поезії [...] сказати б, потерпає від неможливості знерухомилення». Сумнів повернувся у формі страху, що віра в «є», тобто у присутність, – це лише ілюзія нашої мови: після кінця світу, «Коли після шарварку мов затримує тиша [...] треба бути готовим до землі без-граматичної», – читаємо у вірші «Будяк. Кропива». Оця без-граматична земля – «З будяками, кропивою та беладоною, / Над якими вітрець, сонна хмарка і тиша» – є простором збільшуваного не-сенсу, чимось, що залишається після мови як природи людського світу. В іншому вірші сумнів з'являється, врешті-решт, у формі невіри в «підкладку сенсу»:

А якщо немає підкладки світу?

Якщо дрізд на гілці зовсім не знак,

А дрізд на гілці, якщо день і ніч

Настають, не дбючи про сенс,

І на землі цій немає нічого, крім самої землі?

Але:

Якби так було, все-таки залишиться

Слово одного разу пробуджене смертними вустами,

Що біжить і біжить, невтомний посланець

На міжзор'яні поля, в коловорот залактик,

І протестує, волає та кричить.

(«Сенс», із тому «Неосяжна земля»)

Можна сказати, що така віра в безсмертя слова подвійно об-

ЧЕСЛАВ МІЛОШ. ВІХИ ЖИТТЯ

інституту під орудою Єжи Гедройця, і звертається з проханням про політичний притулок до французької влади. У паризькому часописі *Kultura* публікує своє освідчення під назвою «Ні», в якому пояснює мотиви розриву з ПНР: «Я був відомим польським поетом і перекладачем поетів інших народів польською мовою. Я припинив зв'язки з польською народною демократією і став емігрантом, усвідомлюючи, що це означає. Я зробив це в момент,

коли наслідування радянських зразків стало в Польщі обов'язковим для письменників». Атакований водночас і прокомуністичними митцями з Польщі за зраду батьківщини, й еміграційними осередками за колаборантство з комуністичною владою, він вистояв у морально важкий період життя завдяки головним чином, допомозі паризької *Kultura*.

1953 – видає документально-публіцистичний есеї «Понево-

лений розум» у Літературному інституті, де аналізує причини співпраці польських письменників із комунізмом. Публікує роман «Здобуття влади» й поетичну збірку «Денне світло», до якої вміщує свій хрестоматійний вірш «Ти, що скривдив».

1955 – на основі литовських спогадів виходить роман «Долина Ісси», яку Мілош називав автотерапією під час політичних дебатів навколо його особи і власної творчої кризи.

1957 – у виданому «Поетичному трактаті» здійснив ревізію польської поезії ХХ століття, звинувачуючи її у відмові від «боротьби, де на кону життя», і втечі в «жарт, блазенство й сатиру». Отримує премію часопису *Kultura*.

1958 – друкує «Родинну Європу», адресовану більшою мірою іноземному, ніж польському читачеві. Перекладає есеї Жанни Ерш і твори Сімони Вейль, яка справила величезний вплив на його

грунтована. По-перше, тому що, як вважає філософ Поль Рікер, минуле означає не те, чого не існує, а те, що було. А те, що було, в певному сенсі сподівається бути висловленим. По-друге, тому що одного разу висловлене, існує в повтореннях. Поет живе повторенням, знаючи, втім, що народжене в поетичній уяві – завжди замість реальності.

З плином часу підваженою стає також і віра в білу магію тієї пам'яті, що воскрешає, в те, що поезія здатна протистояти смерті, зниканню людей і речей. Пізня, написана 2004 року, після смерті дружини, поема «Орфей і Еврідіка» поклала край настільки сильно присутній у творчості Мілоша надії на воскресіння того, що було у слові. Мілошеве слово хотіло бути словом гімну, славити те, що «є», і прагнуло воскресити те, що було. Але воно виявляється лише епітафією для емоції, нездатним викликати з небуття до існування, віддати справедливість тому, що було. «Ми мовчимо, бо бракує мови для порозуміння з живими. / І в'януть марні квіти, покладені, коли ми вже були далеко», – читаємо в одному з останніх віршів Мілоша.

Це щодо Мілоша-поета. Тепер про Мілоша-романіста й есеїста.

Як романіст він відзначився двома творами. «Здобуття влади» (1955) – це сюжетна ілюстрація його відомого «Поневоленого розуму» (1953) – есею про податливість перед спокусою тоталітарного мислення. «Долина Ісси» (1955) натомість є автобіографічною книжкою і водночас нею не є: герой роману – підліток зі шляхетської родини (Томашу наприкінці твору 13 років), а дія розгортається в Литві – напівреальному-напів-

казковому краї озер, у долині, що зберігає час язичницької старовини. Тут реальність захоплює і лякає. В інтерпретації дитинства романного героя «Долини Ісси» інструментарій, який пропонують нам святий Августин, Бодлер, Фройд або Жорж Батай, придається не менше, ніж томістський ключ до бачення раю перекладеного перед війною Мілошем англійського «метафізичного поета» XVII століття Томаса Трєгерна. Невидимі «сили» допомагають починанням романних героїв, неначе тасмнічї енергії мана, описувані у працях антропологів, що поверталися з островів Полінезії. В лісі мешкає чарівник Масіуліс, який готує своє магичне зілля. Труп тут пробивають осиковим кілком, щоб він не повертався до живих... Навіщо цей світ і навіщо довколишня аура поганської дивовижі? Чому письменнику плутає плани етнограф, наказуючи дорогою записувати старі легенди, перекази, замовляння і приповідки? «Долина Ісси» вийшла того самого року, що й «Печальні тропіки» Клода Леві-Стросса. За очевидних відмінностей обидві книжки мають певну спільну рису: вони написані для того, щоб краще зрозуміти себе, тут і тепер, сьогодні, зануреного у свою сучасність. Представлена в романі долина постає то райською улоговиною, то Свіфтовим краєм Бробдінгнаг, перебування в якому має послужити тому, щоб розповісти про свій стан і проблеми, що їх мають сучасники тут і тепер. Інакше й бути не могло. Адже не йдеться про те, що ідилія дитинства вимагає дорослого, вже озброєного ока. У роман автор уписав свою тривогу, якою повнілося знання дорослого. Немає нічого дивного в тому, що ця уявна казка від першої сторінки є «за-

маскованим теологічним трактатом», як полюбляв про неї казати Мілош. Сам роман стає трактатом про людську природу і присутність зла. Своєю чергою, есеїстичний доробок Мілоша налічує кільканадцять книжок, написаних упродовж понад півстоліття. Серед них трапляються важливі есеї часів нацистської окупації, видані як «Легенди сучасності» (1996) – діагноз культури напере-

ЧАС У ПОЕЗІЇ МІЛОША Є ПО-ЕЛІОТІВСЬКОМУ ЗРОЗУМІЛИМ ВЕЛИКИМ ЧАСОМ КУЛЬТУРИ

«Можна було б увійти в еміграційне середовище, вдарити себе у груди: «Mea culpa, я винен, прийміть мене», – й усе було б гаразд».

Чеслав Мілош

додні «європейської громадянської війни» (як він визначав Другу світову); «Поневолений розум» (1953) – дотепер актуальна розвідка про звернення до марксизму інтелектуалів і письменників; «Родина Європа» (1959) – спроба інтелектуальної автобіографії; «Земля Ульро» (1977) – есеї про ерозію релігійної уяви; збірки есеїв, у яких міркування на тему поезії та літератури переплітаються з політичними та філософськими діагнозами, екскурсами в теологію, спогадами про людей, довоєнну Польщу й Америку другої половини ХХ століття, – як на есеїста, тут є і розмаїття тем, і поєднання різних матерій.

Чеслав Мілош належить до майстрів польського есею, хоч сам трактував цю форму літературного висловлювання як ужиткову, що полегшує автору виклад власних думок і міркувань. Але важливо, аби – як він пише, згадуючи роки по тому в «Саду наук» (1979) свої перші серйозні есеїстичні спроби, – «мислення спліталося з самою тканиною стилю», нав'я-

творчість. Видає збірку есеїв та перекладів поезії під назвою «Континенти». Отримує премію Спільки польських письменників на чужині.

1960 – виїздить до США на запрошення університету в Берклі. Стає викладачем відділення слов'янських мов і літератур. Виконуватиме цю функцію упродовж 20 років, не покидаючи власної творчості. Однак його наступні поетичні збірки та есеї в офіційному

обігу Польщі заборонено. Видається переважно в паризькому Літературному інституті.

1962 – публікує критичну розвідку про Станіслава Бжозовського «Людина серед скорпіонів» і поетичну збірку «Король Попель та інші вірші», в якій цілковито звільняється від публіцистики, зосередившись на метафізичних проблемах.

1965 – видає чергову поетичну збірку, де поруч із оригіналь-

ними віршами вміщує переклади поезії Волта Вітмена та Робінсона Джефферса. Поет змінює парадигму польського письменства, зміщуючи акцент із зацікавлення французькою літературою на англо-американську. Укладає і публікує в США антологію сучасної польської поезії у власному перекладі.

1967 – отримує літературну премію Маріана Кістера в Нью-Йорку.

1968 – отримує премію Фундації Южиковських.

1969 – видає академічний підручник «The History of Polish Literature». Публікує том есеїв на американську тематику «Видіння на берегах затоки Сан-Франциско» й поетичну збірку «Місто без імені», у якій відходить від класично-романтичної версифікації в біблійного вірша. У цій збірці вміщено його програмний вірш «Ars Poetica?», де ▶

зучи читачеві «певне бачення», і, що він підкреслює, «немовби скося». Ця люблена Мілошем просторова метафора з'являється в передмові до «Родинної Європи», коли він солідаризується із захватом Шарля Бодлера від мистецтва сучасного йому рисувальника Константена Гіза, хроніста життя великого міста й паризького бомонду. «Ця похвала криноліну, пудри та рум'янам мудра, бо людину можна побачити лише скося, – пише Мілош, – за допомогою всього, що становить її продовження і безперестанний маскаррад, тобто в її історичний момент». Із цього переконання висновується письменницька алхімія Мілоша-есеїста, тобто сплав того, що є деталлю, яка привертає увагу, анекдотом, що оповідає про колорит часу, й того, що є рефлексією та узагальненням, яке надає їм значення. Звідси також і характерні для письменницького методу Мілоша зміни перспектив огляду, наче фокусної відстані в телеоб'єктиві: з'являються то близькі, то далекі плани, а максимальне наближення поєднується з панорамними кадрами. Так само і з баченням, яке пропонує перспектива *trompe d'oeil*, що використовує ефект анаморфозу. Речі не завжди такі, якими видаються, каже есеїст. Цей спосіб подачі не лише звільняє есеїстичний дискурс від нальоту резонерства та абстракції, а й дозволяє читачеві влаштуватися у ньому. Світ в есеї отримує завдяки цьому свою просторову й історичну глибину, де відбувається мезальянс суб'єктивності з об'єктивністю. Індивідуальна перспектива залишається збереженою, ба більше, вона необхідна: «реальність для її сповнення вимагає героя», як зазначає Мілош, і «вимагає також основопо-

ложної ідеї»; про це він пише в есеї «Реальність» із тому «Сад наук» (1979). Якраз її і забезпечує історична уява, і саме вона дозволяє дати голос «волі реальності», яка так захоплювала Гомбровича у творчості Мілоша. Це звільняє від нарцисичної спокуси, такої частої в постмодерній есеїстиці. Тому «скося» означає писання не прямо, себто з пошаною до природи речі, баченої в усій її складності, але зовсім не безпринципність. Мілош навіть там, де він ділиться сумнівами, ніколи не відмовляється від своїх сильних переконань і не ухилиється від формулювання власного становища. Якраз це, може, не найкращий (або ж класичний) приклад «есеїстичної людини» ХХ століття, коли під цим визначенням розуміти роздуми серед розмножених знаків питання, стан когось, хто безперестанку піддає сумніву існування яких-небудь кордонів і остаточних відповідей.

У його есеїстиці очевидно є сильна аксіологічна перспектива, «відчуття ієрархії», про яке він постійно нагадує. Мілош-есеїст виступає проти культури занадто зосередженої на проблемах винятково «культурних» і проти літератури надто перейнятої суто літературними справами. «Винятково артистична культура є видом клітки, в якій відбувається гонитва за власним хвостом», – пише він у «Землі Ульро». Схожим чином виступає проти розмивання в постмодерній філософії поняття реальності та піддавання сумніву класичного розуміння істини (тобто відповідності суджень реальності). Він стверджує, що такі спроби втілились у літературі, мистецтві й поезії як зло, котрим була відмова від естетики мімезису, тобто по-

стулату наслідування – здатності й волі вираження реальності.

Він проголошує такі погляди не тому, що має затятість проповідника. Якраз навпаки: Мілош занадто добре усвідомлює власну, песимістичну візію світу й велику кількість власних сумнівів, аби зручно почуватись у шкурі вчителя. Ні, він свідомо робить такий вибір (хоч і бачить його недоліки), до того ж більшою мірою з філософських та естетичних, аніж моральних причин. Він чинить так, бо ж слідом за класиками вперто вважає, що стоячи на боці гарного й доброго, ми маємо серйозніші шанси також бути у згоді з істиною. Спустошення, що, будучи результатом триумфів релятивізму й наслідком втрати відчуття ієрархії, дає змогу розрізнити важливі речі й неважливі, вищі й нижчі, він помічав у культурі не лише комуністичної Польщі, а й Заходу. Описові тамтешнього «краєвиду духовної руїни», як і способам подолання такого стану речей, він присвятив багато сторінок своїх есеїстичних книг із «Землею Ульро» на чолі. На тлі інтелектуальних парадигм постмодернізму консервативна позиція Мілоша здається цілком ексцентричною, як вид творчого анахронізму.

Тут слід звернути увагу на особливий парадокс есеїстики Мілоша. Чому цей антипостмодерністський письменник у близькому прочитанні зовсім нелегкий і створює проблеми? Вивчаючи природу зла, яке живе у нас самих, і проникаючи в таємницю метафізичного зла на історичній сцені (бо Мілош вірив у субстанціональність зла), він відкидає спокусу філософського нігілізму, але переконаність уміщує в просторі паскалів-

«Великий і непереможний народ – це іронічний народ».

Чеслав Мілош

ЧЕСЛАВ МІЛОШ. ВІХІ ЖИТТЯ

поет визначає: «Я завжди тужив за формою більш місткою, що не була би надто поезією й надто прозою».

1972 – видає збірку літературних нарисів «Приватні обов'язки», яку радіо «Вільна Європа» визнає найкращою польською книжкою року за кордоном.

1974 – публікує поетичну збірку «Де сонце сходить і куди сідає», однойменний

вірш якої вважають його найвищим творчим здобутком.

1977 – видає есеї «Земля Ульро», в якому, спираючись на ідеї Сведенборґа, Блейка й Оскара Мілоша, протиставляє раціоналізму сучасного світу.

1978 – отримує Міжнародну літературну премію Нойштадта, одну з найвищих відзнак у цій галузі, що її вважають «малим Нобелем».

1979 – опублікував «Книгу псалмів» у перекладі з давньоєврейської та збірку есеїв і перекладів поезії «Сад наук».

1980 – першим серед польських поетів отримав Нобелівську премію в галузі літератури – «за безкомпромісну прозорливість голосу людини у світі важких конфліктів». Під час бенкету на його честь у стокгольмській ратуші сказав: «Я є частиною польської літератури, яка відносно мало відома у світі, оскільки

майже неперекладена». В ПНР уперше від 1945 року виходять його поетичні збірки «Де сходить сонце і куди сідає» та «Вибрані вірші».

1981 – уперше після довгих років вигнання приїздить до Польщі. У Гданську зустрічається з Лехом Валенсою та іншими лідерами «Солідарності». Покладає квіти під пам'ятником Загиблим корабельникам, на якому викарбовано цитату з його вірша «Ти, що скривдив». Отримує

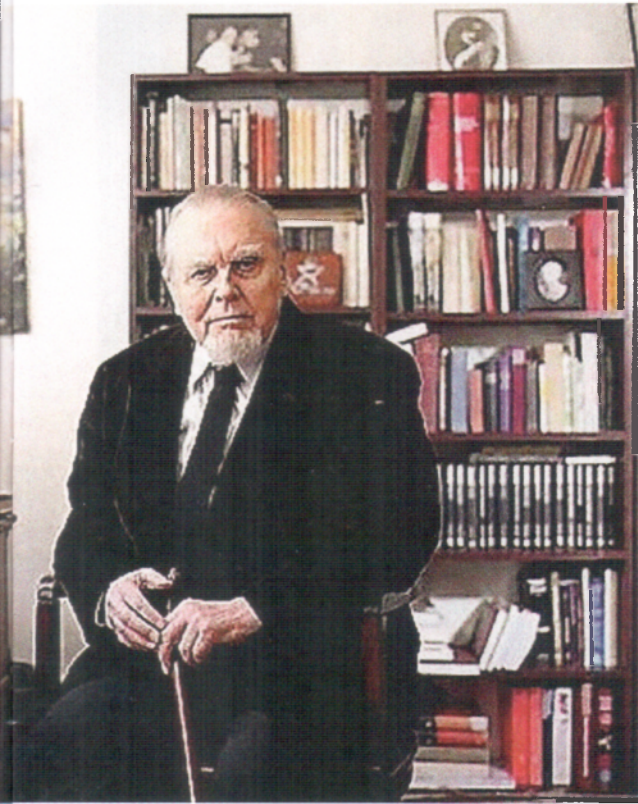

FOTO: AGENCIA GAZETA

ського парі віри так, як сьогодні постмодерністські філософи розташовують її в криптотеологічному просторі, де перебуває їхня метафізика неприсутності. Саме звідти виростала його надія, що підтримувала віру в апокатастасис, тобто повернення всього до стану первісної гармонії, коли людська історія дійде краю. Зокрема, й тому, що мислення Мілоша про світ було свідоме суперечностей, у які ми неминуче потрапляємо, перебуваючи в цьому світі, і якщо Мілош ставить крапку, то усвідомлює, що вона неначе камінь, кинутий у бурхливий струмінь: вона ніколи не зупинить потоку інтерпретацій. Вона також є

Краків, 2003 рік. Здобувши в 1993-му титул почесного громадянина цього міста разом із помешканням, Чеслав Мілош жив тут у теплі місяці до самої смерті

мисленням, що послуговується логікою, в якій принцип несуперечності часто втрачає вартість обов'язкової аксіоми. Ось деякі суперечності, які мають у його есеях характер антиномії. Мілош уставляє красу світу і проголошує похвалу нашому буттю на «чарівній землі», а водночас чимало пише про свою ненависть до життя й недосконалого створіння, отруєного злом. Він визнає потребу в порядку, але нагадує, що вона є лише невиконаним бажанням. Багато пише про аморальність мистецтва та двозначність відмовок, до яких мусить вдаватися митець, про відосблення, що є умовою об'єднання у спільноті, про таємницю призначення, яке наявність зла перетворює на умову вияву добра. Переконання щодо ролі уважності й споглядання, які провадять сучасний розум, заражений «хворобою руху» до вічних істин, співіснує в нього з переконанням, що цих істин можна досягнути, беручи участь у гармидері історичних подій і обожнюючи мить. Ходімо далі. Мілош висловлювався на користь розуму, але водночас перемогу наукового світогляду вважав смертельною небезпекою, до того ж у планетарному масштабі. Він стверджував, що лише відроджена релігійна уява може стати порятунком і шансом виходу з кризи. Свій метафізичний проєкт він будував, спираючись на стару архітектуру християнської уяви, але водночас був автором речення «суть епохи полягає в ересі». Він приймав переваги ортодоксії, але повагу в нього викликала «бездомна віра, яка перебуває в пошуку і не конче звертається до християнства».

Також у тому, що він писав про літературу, Мілош хотів бути сприйнятий по-старосвітському.

Як уже писалося вище, він бажав бути поетом виконаного ще в минулому столітті «мовного звороту», коли мова поезії стала автономною, мовою, яка говорить і водночас установлює для себе формальності щодо мовлення, тобто стає власною реальністю. Мілош хотів вірити у зв'язок мови та світу, пишучи зрозумілі вірші, які передавали важливі речі. Але те, що він знав про пастки мови і про прірву між мовою та буттям, спонукало його примиритися з поразкою: оскільки він прагнув того, що було невиражальним. Тому Мілош захищав літературу, яка говорила про реальність, і водночас постійно вважав її поразкою.

З часом ми починаємо орієнтуватися, що переконання самого Мілоша ґрунтуються на вірі, що суперечність – це здоров'я будь-якої поезії і будь-якого мистецтва», як він пише в «Землі Ульро». Ба більше: лише така віра уможливило міркування, що у світі є сенс. Тож не виключено, всупереч тому, що я написав раніше, Мілош був усе-таки «сесітичною людиною», для якої тривале, безпечне та незмінне з'являється завжди у формі мимолітного, тимчасового й рухомого. Віра у присутність сенсу є метафізичним парі, а життя – безперестанною інтерпретацією умов цього ризикованого спору, безкінечними перемовинами й виконанням контрактів. Коли Мілош пише: «О безмежний, о невичерпний, о невисловлений світе форм...» (із тому «Неосяжна земля»), то вчувається й тон захвату, ненаситі, бажання пізнати речі в їхній суті й правдивості, і полегшення, що не всі двері було відчинено, що останньої печаті ще не зірвано. ■

титул доктора honoris causa Католицького університету Люблінського. Обіймає кафедру Еліота Нортон в Гарвардському університеті, де виголошує шість публічних лекцій про поезію («Свідectво поезії»).

1986 – смерть дружини поета Яніни.

1989 – другий візит до Польщі, отримує докторат honoris causa Ягеллонського університету в Кракові.

1982–1991 – публікує поетичні збірки («Гімн про перлину» (1982), «Неосяжна земля» (1984), «Хроніки» (1987) і «Дальші околиці» (1991)) та есеїстичні («Починаючи від моїх вулиць» (1985) і «Метафізична пауза» (1989)).

1992–2000 – видає кілька прозових («Шукання вітчизни» (1992), «Легенди сучасності» (1996), «Життя на островах» (1997), «Придо-

рожній песик» (1997), «Абетка» (1997), «Інша Абетка» (1998) і «Подорож у двадцятиріччя» (1999)) та поетичних збірок («На березі річки» (1994), «Це» (2000)).

1993 – стає почесним громадянином Кракова, отримує від місцевої влади помешкання. Упродовж кількох років проводить там теплі місяці, на зиму повертаючись до Каліфорнії.

1999 – Wydawnictwo Literackie і Znak розпочинають видання повного зібрання творів Мілоша в кількадесяти томах під патронатом Міністерства культури і національної спадщини.

2002 – у серпні помирає друга дружина поета Керол.

2004 – помирає у віці 93 років у Кракові. Попри протести націоналістичних сил, поета поховано в Крипті Заслужених у костелі на Скалці.

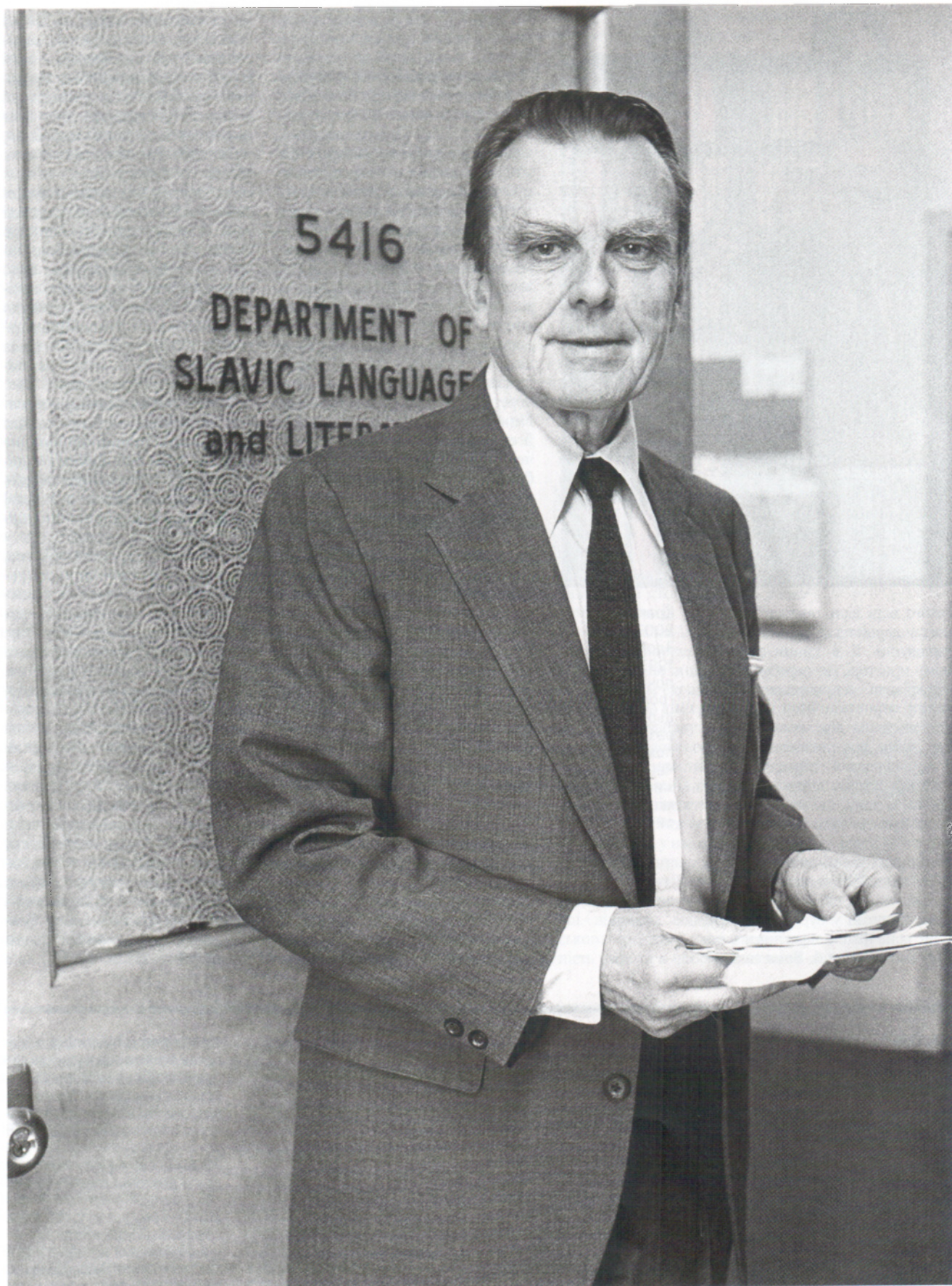

ФОТО: АР

БУЛА СОБІ КУЛЬТУРА

Автор:
Ярослав Грицак

Лев Гінзбург у повісті «Разбилось лишь сердце мое...» (1983) розповів історію, коли він, тоді двадцятикількарічний советський солдат, на Різдво у знищеній війною Варшаві зайшов на світло ялинки в один з уцілених будинків. З'ясувалося, що за дверима – щось на кшталт кав'ярні. За столиками сиділи дві-три жінки, а навпроти за стійкою був молодий красень, схожий на героя довоєнних фільмів. Гінзбург попросив щонебудь поїсти і за можливості випити. На слова незнайомця хлопець підійшов до нього і з погрозовою посмішкою спитав: «Тобі потрібна жінка? Ось ця? Але то моя жінка. Тобі потрібна моя жінка? Чи тобі потрібні всі ці жінки? А для чого тобі вони?» Біля дверей з'явилось ще троє поляків. У повітрі запахло кров'ю. Гінзбург пробував рятуватися: «Чого ви чіпляєтесь? Я вперше у Варшаві й дуже люблю Польщу». Всі засміялись: «Як? Ти любиш Польщу? За що ти її любиш?..» І тут Гінзбурга понесло: «За Міцкевича... За Шопена... За Коперника, Сенкевича, Венявського, Огіньського. За Елізу Ожешко...» Усі притихли. А молодий чоловік сказав зі здивуванням і торжеством: «Він інтелігент!.. Налійте йому вина! А жінку, – додав він стиха, – можете знайти на вулиці Маршалковській».

Інтелігентній людині Польщу важко не любити. Зокрема чи передусім за її культуру. Велика Росія дала світові велику європейську культуру. Але багато менша Польща дала культуру рівновелику. Станом на 2010 рік Нобелівські премії отримали 21 росіянин та уродженець Росії. Це менше не лише за тих, хто жив або народився в США (326), Великій Британії (115), Німеччині (102) та Франції (57), а навіть у Польщі (27).

Статистика може бути оманливою. Серед нобелівських лауреатів деякі імена (як-от Марії

Скłodовської-Кюрі чи Петра Капіці) фігурують і в польському, і в російському списках. До того ж добра половина з них є ще й в ізраїльському як євреїв, що народилися на західних окраїнах Російської імперії/СРСР чи, залежно від перспективи, східних колишньої Речі Посполитої.

Для певності можна обмежити перелік нобелівських лауреатів лише літературою. У Східній Європі вона відіграє

майже половину всього російського дворянства.

Польська шляхта була не лише найчисленнішою, а й найбунтівливішою. Вона повставала проти Росії і в 1794, і в 1831, і в 1863 роках. Як покарання російський уряд позбавив дворянського титулу десятки тисяч її представників, передусім дрібних, «ходачкових» шляхтичів, які за своїми статками ледве відрізнялися від селянства. Тому польська знать як верства поступово розкладалася. Частина залишалася «на службі в москалів», частина влилася в російський революційний рух (Варинський чи Дзержинський), ще інша асимілювалася у культури так званих недержавних народів (Антонович чи Рильський). Однак усіх шляхтичів відрізняло від решти станів те, що, заможні чи бідні, асимілювані чи декласовані, вони готові були пожертвувати багато чим, навіть статками, щоб забезпечити для своїх дітей бодай навчання в гімназії.

Тому, коли мова заходить про культуру, важлива численність не суспільства, а освіченої верстви. А оскільки серед поляків остання була дуже значною, то вони могли створити культуру, рівновелику імперській.

Цю кількісну різницю великою мірою нівелювало ХХ століття. Міжвоєнна Польща була істотно меншою від старої Речі Посполитої перед 1772 роком. У СРСР поляки незалежно від стану і статусу були першою мішенню Сталіна. Те, що не доробив він, по іншій бік лінії Молотова – Ріббентропа намагався компенсувати Гітлер: за німецької окупації Польща втратила майже 50% своїх адвокатів, 40% лікарів і 30% університетських професорів. Щоб виправити ситуацію, влада повоєнної Польщі взялася за виховання нової, комуністичної інтелігенції. За певної комбінації батога та пряника їй вдалося домогтися чимало: в університети масово хлинула селянсько-робітнича молодь, а кількістю членів Польської комуністичної партії

ПОЛЬСЬКА КУЛЬТУРА ВПРОДОВЖ ХХ СТОЛІТТЯ ПЕРЕЖИЛА ВЕЛИЧЕЗНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ

надзвичайну роль. Як казав Мандельштам, тут її цінують як ніде – за неї вбивають. Оскільки література на цих теренах – символ самої нації (згадаймо категорію «національних поетів»), порівняння нобелівських літератур – найпевніший спосіб зіставлення місцевих культур. Отже, російський список у такому разі містить чотири імені: Борис Пастернак (1958), Александр Шолохов (1965), Александр Солженіцин (1970) та Іосіф Бродський (1987). Аналогічний польський – стільки само: Генрик Сенкевич (1905), Владислав Реймонт (1924), Чеслав Мілош (1980) і Віслава Шимборська (1996).

Є кілька причин, чому країна з набагато меншими населенням і територією, ще й до 1918 року поневолена, могла дати рівновелику культуру. Перша – спадок старої Речі Посполитої. Ця держава була аномалією в багатьох аспектах. Зокрема, за кількістю знаті. В інших суспільствах її частка рідко перевищувала 1–2%. У польському ж випадку цей показник сягав аж 8–10%! Відповідно, як тільки землі Речі Посполитої були анексовані Російською імперією, польська шляхта автоматично перетворилася на найчисленнішу. Ще в середині ХІХ століття поляки становили

«Щоб написати мудрого вірша, треба знати більше, ніж у ньому виражено. Свідомість випереджає будь-які виражальні засоби... Ми залишаємось у пам'яті людей дурнішими, ніж були у свої моменти гострого розуміння».

«Я ніколи не був литовцем, хоч дуже хотів би цього. Як польський поет, я ним бути не міг, бо поділ проходив по мовній лінії. Мені хотілося б, щоби було так, як у Фінляндії, де можна писати шведською і бути фінським поетом».

«Приймати все так, як приймаєш по весні літо й зиму після осені, на людські справи дивитися байдуже, як на циклічність бездумної природи? Поки я живий, кричати: ні!»

Чеслав Мілош

(ПОРП) зросла з 20 тис. у липні 1944 року до майже півмільйона (555 тис.) на початку 1947-го.

Однак комуністам ніколи не вдавалося перемогти свого головного конкурента у вихованні поляків – римо-католицьку церкву. Більшість з них, зокрема членів партії, у неділі та свята йшли до костелів – факт, який неможливо уявити в СРСР. Понад те, після війни у Польщі було більше священників, ченців і черниць, аніж до неї. Церква утримувала єдиний у комуністичному світі недержавний університет – Католицький у Любліні, поміж викладачів якого був майбутній Папа Іван-Павло II.

Поза впливом комуністів перебувала й польська діаспора. У Лондоні й далі діяв некомуністичний уряд. Інші міста Західної Європи та Північної Америки були місцем осідку польських товариств. За ступенем організації тільки українська чи вірменська діаспори могли дорівнювати польській. Однак на відміну від тих двох остання мала змогу підтримувати зв'язки з батьківщиною: тамтешній уряд держав відчиненими двері на Захід. Усе

**ПОЛЬСЬКІ
ЛІТЕРАТОРИ,
НАГОРОДЖЕНІ
НОБЕЛІВСЬКОЮ
ПРЕМІЄЮ**

Віслава Шимборська (1996)

Генрик Сенкевич (1905)

це витворювало шанси, про які інші комуністичні країни лише мріяли. Броніслав Герemek їздив до Парижа й ознайомлювався зі школою «Анналіс», Кшиштоф Помян кохався в структуралізм, а Лешек Колаковський після довгих років роботи у Варшавському університеті, емігрувавши 1968-го, здобув славу найбільшого європейського інтелектуала.

Генерал Ярузельський під час воєнного стану говорив американським конгресменам, що їхні фільми кращі за польські, але поляки до тих других колись таки призвичаються, і Польща обійдеться без продукції зі Штатів. Так не сталося. Навіть у часи його правління на тамтешніх телеканалах можна було дивитися і голлівудські блокбастери, і Фелліні та Антоніоні, а Анджей Вайда зняв стрічку не про Ярузельського, а про Валенсу.

Стівен Коткін у своїй недавній книжці показав, що коли ми говоримо про роль громадянського суспільства у розпаді комунізму, то йдеться не про Україну, Росію, Білорусь, Руму-

нію чи навіть Східну Німеччину, а передусім про Польщу. У більшості цих держав після 1989–1991 років колишня партійна номенклатура змогла передати владу сама собі. У Польщі ж антикомуністична опозиція зуміла перемогти на вільних виборах, до того ж ще перед падінням Берлінського муру.

Зрозуміло, що історія цієї Польщі не є історією всієї Польщі. Поза комунізмом була не одна, а дві Польщі, за словами Колаковського: Польща з душою позитивістично-ендецькою і Польща з душою романтично-пепеєсівсько-легіоновою. Розшифрувати ці прикметники – довга справа. Можливо, вистачить одного факту. Коли 1951-го майбутній нобелівський лауреат втік із польського посольства в Парижі, ендецька Польща зустріла його шквалом відгуків на зразок «якщо Мілош зберіг бодай краплину совісті, він має повіситися», «Мілош – то мале гівно, від якого через 20 років не лишиться навіть найменшого смороду». Як він писав згодом, «небагато бракувало, щоби «полячишки» не зняли з

ПОГЛЯД

Поезія – спроба опору

Автор:
Юрій Андрухович

Мілошеву «Абетку» я перечитую постійно, відколи харківське видавництво «Треант» попросило про невеличку передмову до її українського видання в перекладі Наталки Сняданко. Зрештою, ця книжка, мабуть, і писалася для того, щоб її перечитували, причому шматками, фрагментами, навмання відкриваючи на довільній сторінці. Як і будь-яку іншу енциклопедію, її можна, проте не бажано читати всю поспіль. Набагато мудріше завжди тримати її в полі зору, напхати й користуватися нею як своєрідним (і своїм, і рідним) посібником.

Якби я сам колись створив щось подібне, тобто спробував би, хронологічно деформувати автобіографію, зафіксувати власне існування в абетковій послідовності імен чи явищ, то в ній неодмінно знайшовся б і розділ «МІЛОШ, Чеслав». І починався б він зі спомину. Восени 1981 року ми, студенти п'ятого курсу, були допущені до саркральних знань, ім'я котрих – науковий комунізм. Цю абсолютно езотеричну й тому безглузду дисципліну в нас викладав достатньо колоритний тип, старий львівський

єврей, виходець із міжвоєнної Польщі, ветеран КПЗУ й неортодоксальний марксист. Його російська мала дуже відчутний відбиток польської, а професійні (для нього це означало ідеологічні) зацікавлення були спрямовані на Польщу й польськість. На лекціях він, виходячи далеко поза межі програми й підручника, коментував нам виникнення «Солідарності», на той час іще не придушеної війсьним станом. Саме від нього я вперше почув прізвища «найзапекліших ворогів, що затесалися в середину польського робітничого руху – Куроня та Міхніка». «Польщу намагаються від нас відірвати, – казав професор. – Це всевітня антикомуністична змова проти польсько-радянської єдності. І те, що Папою Римським став поляк, і те, що Нобелівську премію дали польському поетові Мілошу, – це все ланки одного й того самого ланцюга».

Так я вперше почув ім'я Поета. А почувши, надзвичайно ним зацікавився й, мабуть, поклявся за всяку ціну дізнатися більше. Це ж як багато вслякої звабливої ересі мусило би знайти в його поезіях, якщо наш професор назвав їх «ланкою всевітнього антикомуністичного ланцюга»? Але де і як розшукати ці вибухонебезпечні рядки?

Нині, 30 років потому, це видається абсурдним. Чеслав Мілош – антикомуніст? Лю-

мене мій скальп. Якщо Достоєвський їх не любив, то не без причини».

Через доноси ендецької еміграції Мілош довго не міг отримати візу для виїзду до США. Цілий рік йому довелося переховуватися в будинку паризької «Культури». Там друкувалися його перші твори в еміграції включно з «Поневолею розумом». «Культура» презентувала власне оту іншу, «романтично-пепесівсько-легіонову» Польщу. Хоча й цей прикметник до неї не цілком пасує: «Культура» вийшла з традицій легіонів Пільсудського, але так до них і не повернулася. Вона запропонувала альтернативу до кожної можливої польської ідеології. Ніде цей відхід не заманіфестувався так яскраво, як у справі східних кордонів. На початку 1950-х років «Культура» виступила із заявою: заради добра майбутньої, некомуністичної Польщі поляки мусять визнати, що Вільнюс – литовське, а Львів – українське місто. Тоді за це гасло вона була проклята польською еміграцією. Але подібно до того, як Мілош за кілька десятків років став загальноновизнаним націо-

Владислав Реймонт (1924)

нальним поетом, програма «Культури» після падіння комунізму стала аксіомою зовнішньої політики держави.

Польська культура впродовж ХХ століття пережила величезну трансформацію. Достатньо порівняти ідеологічну відстань, що відділяє першого нобелівського лауреата й співця польської «ендеції» Генрика Сенкевича від двох останніх – Мілоша і Шимборської. Або ж твори Мілоша на «кросову тематику» з писаннями Солженіцина і Бродського: російська культура залишилася такою самою нетерпимою до культури «менших» народів.

Велич літератури вимірюється не лише кількістю нобелівських лауреатів. Вона підтверджується здатністю мінятися самій і міняти світ навколо себе. Польська література у ХХ столітті цей тест витримала. Нагомість російська – ні. І невідомо, коли вона зважить на повторний іспит.

Українська література не має ще навіть свого першого нобелівського лауреата. Найімовірніші кандидати – Юрій Андрухович і Оксана Забужко –

походять із земель, де вплив польської культури був найбільшим. Чи, однак, благодатним? Читаючи їх та слухаючи їхні останні заяви, не можеш позбутися враження, що вони еволюціонують у цілком іншому, протилежному напрямку: не до, а від Мілоша та Гедройця. Проте, знаючи, що діється в Україні останніми роками, а особливо місяцями, важко дивуватися: зазвичай той, хто бореться проти сильнішого ворога, стає на нього схожим. А доки Кремль залишається «ендецьким», а гуманітарну політику в Україні визначає Табачник, неможливо вимагати, щоб наша інтелігенція була іншою.

Понад те, по смерті Гедройця, Мілоша, Колаковського бачиш, як маліє сама Польща. Одна частина поляків теж стає все більш ендецькою, інша – догідливо-«шредерівською» щодо теперішньої офіційної Росії. Спостерігаючи за цим змалінням, запитуєш себе: чи інтелектуальна революція не справа одного покоління, що, як Мілош, Геремек, Колаковський, відійшло і більше не повернеться? ■

дина, яка окремим гаслом включила до своєї «Абетки» «Кінець капіталізму»? І почала його словами «Звичайно, я вірив у це»?

Або ще абсурдніше: Чеслав Мілош – антиросіянин. Антирадянщик – так, можливо. Сам факт близької приязні з Андреем Амальріком чи Іосіфом Бродським за великим рахунком іще ні про що не свідчить. За великим – ні, але за кадебістським – так. Тому за радянської пори, незважаючи на Нобелівку, Мілошевих текстів у нас не публікували. Я навіть не знаю, що вчинили б із тим редактором, скажімо, «Всесвіту», який на таке наважився б. Але в моєму рідному місті була (цікаво, чи ще є?) бібліотека іноземними мовами, і там у середині 1980-х я розшукав двотомну антологію польської поезії ХХ століття з десятком Мілошевих віршів, що правда, лише передвоєнних. Пильність органів таки мала свої межі, особливо там, де йшлося про володіння іноземними мовами.

Про свої стосунки із системами сам Мілош дуже цікаво пише в розділі «Абетки», присвяченому видатному публіцистові Стефанові Кіселевському та його щоденникам: «Попри всі відмінності, ми зі Стефаном належали до одного покоління, і наші реакції багато в чому були подібними. Але мій спосіб мислення був зовсім іншим, ніж у нього. Насамперед я вмів опиратися політизації».

Як на мене, це дуже повчальне зізнання. Опиратися політизації ніяк не означає гідливо сторонитися всього, що пов'язане з політикою, і засадничо бути поза нею. Не кажучи вже про те, що друге просто цілком неможливе, зупинімося на першому. Чеслав Мілош опирався політизації, але ніколи не відкидав її. Він діяв і працював, зокрема, й політично. Це нагадувало відроблення певного оброку, а краще сказати панщини, але це було доречно і справді компетентне відроблення. Його «Поневолений розум» був виконанням просвітницького й суто інформаційного обов'язку: в його особі Схід мусив пояснити Заходові, що з ним, зі Сходом, тепер відбувається, зокрема й через його, Заходу, цілковите потурання. Але вміння опиратися політизації завжди рятувало в Мілошеві усе те, що більше, вище, універсальніше. Завдяки цьому вмінню поетичне змогло суттєво переважити політичне, а геополітика здолала геополітику.

Завдяки цьому вмінню, значною мірою інтуїтивному, він не приставав до жодної з ідеологій, течій чи груп. У життєвому океані він абсолютно потрібно прослизав поміж комунізмом, націоналізмом, лівим і правим лібералізмом, консерватизмом та багатьма іншими сциллами й харібдами. Щоб успішно опиратися політизації, слід відкинути диктат

ідеології як такої. Себто фактично визнати: я не поділяю жодної системи ідей. Можливо, навіть: я боюся, коли ідеї складаються в систему. Це дозволило йому і в 90-літньому віці залишатися живим і вразливим поетом, критичним і провокаційним мислителем. Польській нації – попри весь ореол Нобеля – так і не вдалося впливати його на найвищу сходику національного п'єдесталу. Він щоразу з неї зістрибував – сам, як ніхто інший, послідовно і вперто руйнуючи ідеалістичні міфи про себе.

Нагородою за це стала самотність – із тих, котрі ще за земного життя набувають виразних ознак метафізичності. Для того щоби в остаточному підсумку завжди лишатися самотнім, потрібна особлива душевна відвага. Хоч, можливо, інакше ти просто не можеш, і відвага тут – занадто гучне слово.

У згаданій «Абетці» Мілош дає велимні лаконічний і самокритичний образ власного шляху: «Мою життєву пригоду можна було б описати так. Зелений і погано освічений провінціал, я отримав незаслужене право вступу до майстерні алхіміка й сидів там багато років, зіщулившись у куточку, спостерігаючи та розмірковуючи. А коли вийшов звідти в широкий світ, виявилось, що багато чого навчився».

Тепер наша черга навчатися – в нього. ■

БУТИ ДЕІНДЕ

Автор:
Александр
Ф'ют

Видатний польський поет Чеслав Мілош народився 30 червня 1911 року як підданий російського царя у штейнському помісті на березі Нев'яжі, в самому серці Литви. Останні роки провів у незалежній Польщі, серед близьких друзів у Кракові, де помер 2004-го й був похований у Крипті Заслужених на Скалці. Через його життя прокотилися найбухливіші історичні події XX і початку

XXI століть. У ранньому дитинстві він був свідком Першої світової війни і Жовтневої революції, на його зрілі роки припадають народження й експансія тоталітарних систем – комуністичної та фашистської, а також Друга світова. Він бачив входження гітлерівської армії до Польщі у вересні 1939-го і Червоної до Вільна у червні 1940-го. Окупацію пережив у Варшаві, ставши свідком знищення гетто

і поразки Варшавського повстання. Кількадесят років провів в еміграції у Франції, а згодом у США – засуджений до громадянської смерті в Народній Польщі, він відчув гіркоту ізоляції від читачів на батьківщині. Але тривалі роки вигнання доля – бодай частково – компенсувала Нобелівською премією, міжнародною славою і поверненням до Вітчизни. Він дочекався краху комунізму та

Вашингтон, 1986 рік.
Чеслав Мілош приймає
премію Роберта Ф.
Кеннеді за видатні
досягнення в захисті прав
людини

дицією, місті, що існувало на перетині мовних і культурних стихій: польської, литовської, єврейської та білоруської, місті, що пишалось славним університетом і добрим театром, було чутливим до сучасності та уважним до голосів, які долинали із сусіднього Советського Союзу, і водночас дбайливо культивувало романтичні традиції. У цьому багатокультурному тиглі сформувалися Мілошева толерантність до людської відмінності, універсалістський погляд і повага до індивідуальних рис і якостей за його одночасного спротиву до всіх виявів тоталітаризму, етнічного партикуляризму, націоналізму та шовінізму.

Проте якраз не Вільно 1930-х років, розірване міжнародними антагонізмами і дедалі потужнішою хвилею антисемітських настроїв, було справжньою внутрішньою батьківщиною Мілоша. В уяві та пам'яті він постійно повертатиметься до далекого минулого Литви, посилаючись на часи Великого Литовського князівства, де в XVI–XVII століттях панували релігійна терпимість і розмаїття звичаїв, а різні народи жили в симбіозі, збагачуючи один одного.

Ота ностальгія за шляхетським минулим виводить нас на слід суспільного родоводу Мілоша. Він належав до останніх представників уже цілковито зникаючої культурної формації. Нащадок старого литовського роду, спорідненого з балтійськими німцями, письменник виховувався, що рельєфно представлено в «Долині Ісси», у польському помісті на березі річки Нев'язі, де час немовби зупинився, а ритм життя одвіку визначали річний календарний цикл і літургійний календар. Там також непорушно існували традиції предків: християнські вірування були мальовничо забарвлені язичницькими уяв-

леннями, глибоко засвоєні зразки польської та європейської культури гармонічно спліталися з місцевою, іноді архаїчною традицією.

Своє перше знання Мілош здобув від матері вдома, аби переміститися згодом до Вільна – міста, в якому немовби безперервно тривало XIX століття. Він навчався і дебютував у колі друзів, котрі заснували Академічний клуб Волоцюг, що був безпосередньо пов'язаний із традицією Товариства філолатів. Також постійно зустрічав сліди Адама Міцкевича, ходив тими самими вулицями, відвідував дороги для нього місцини. Навіть мешкав у Літературному провулку – неподалік місця, де народилася «Гражина». З Вільна доля постоуво вивела його за кордон, в еміграцію, в іноземний університет. Одне слово, життєпис Мілоша повторює, принаймні в певних обрисах, біографію автора «Дзядів», водночас підтверджуючи тезу про шляхетську генеалогію польської інтелігенції. Цю троху архаїчну рису індивідуальності поета колись влучно помітив, хоч і в жартівливому тоні, Вітольд Гомбрович, що сам безперестанку борювався зі шляхетським походженням: «Я уявляю тебе литовським шляхтичем, що сидить десь на болотах, за двадцять миль від найближчого містечка, як він б'є мух і міркує над тим, що двадцять років тому дружина подала йому вареники зі сливами замість вареників із вишнями, і що це означає».

Поза сумнівом, Мілош зберіг у своїй постаті чимало шляхетських рис: глибоку прив'язаність до родинного гнізда та прадавніх генеалогій; переконаність у тому, що справжні вартості можуть народитися й вижити лише в суспільній мікрогрупі – в колі родини друзів і найближчих сусідів; надзвичайно інтимний зв'язок із природою, а за її посередництвом – із цілим усевітом; внутрішню свободу, яка дає змогу дивитися на інші країни з поблажливою, іронічною дистанцією, а відтак можна почуватися мешканцем не лише малого шматка рідної землі, а й усього світу; почуття гумору, яке рятує від розпачу в найтрагічніші моменти життя; »

розпаду СРСР, а також відновлення незалежності і вступу країн колишнього комуністичного блоку, зокрема й Польщі та Литви, до Європейського Союзу.

На розмаїття історичного (іноді травматичного) досвіду та різноманітність місць перебування в житті Чеслава Мілоша накладалася багатокультурність оточення. Він ходив до гімназії й навчався у Вільні, місті, ушлявленому багатою тра-

ПРО АВТОРА

Александр Ф'ют

Історик літератури, літературний критик, есеїст, професор факультету полоністики Ягеллонського університету, один із провідних дослідників творчості Чеслава Мілоша та популяризатор її у світі. 2009-го з'явилось українське видання книжки Александра Ф'юта «Зустрічі з Іншим» у перекладі Ярослава Поліщука.

піднесена гордість і захист індивідуальної свободи, що вважається найбільшою вартістю; завзяту, хоч і маніфестовану непрямо, релігійність і віру в метафізичний порядок світу. Звісна річ, чимало цих переконань будуть модифіковані під впливом досвіду ХХ століття й ідей, що домінували в ньому, а частину піддасть ревізії сам поет, але осердя його світогляду залишиться недоторканим. Мілош у багатьох планах нагадує шляхтича, котрий, заблукалий у нашій епосі, як із жахом, так і з певною радістю спостерігає за її божевіллями.

Тому в житті та творчості поета можна знайти той самий основоположний жест буття деінде. У Польщі він підкреслював своє литовське коріння, на Францію дивився очима мешканця Східної Європи, у США демонстрував свою належність до європейської культури. Цей жест просто дарував йому виняткову проникливість в інтерпретації різноманітних культурних явищ і суспільних наслідків ідеологічних обманів, але високою ціною, яку довелося за неї заплатити, був неминучий досвід чужорідності, відмінності та самотності. Вочевидь, це найбільш приголомшлива риса творчості Мілоша. Усім своїм доробком він оповідає історію викорінення, що проявляється не тільки в екзистенційній свідомості особистості, а й у сучасній цивілізації, яка відірвалася від свої античних і християнських основ. Саме викорінення письменник вважатиме фундаментальним явищем ХХ століття. Слідом за Сведенборгом, Блейком та Оскаром Мілошем він також вбачає генезу катастрофи в механістичному підході до науки й надмірному культі прогресу, датованому відкриттями Ньютона. Наукова думка, що залишається в конфлікті з вірою та уявою, інтелект, самовпевнений у своїх можливостях, що працює в просторі, позбавленому етичних вартостей, – ось, на його думку, справжні причини сучасних небезпек. Обожнення науки, яка, що парадоксально, за допомогою своїх відкриттів позбавила людину її привілейованого місця у всесвіті, породжує небезпеку розриву тяглості гума-

Шетейні, 1995 рік. Чеслав Мілош з Александром Ф'ютом і своїм братом Анджеєм Мілошем у рідному селі

ністичної традиції, знищення довілля і навіть загибелі роду людського.

Звісна річ, Мілош далекий від закликів покинути цивілізацію та повернутися на рятівне лоно природи. Він пам'ятає, і в цьому вчувається відлуння його зацікавленість маніхейством, що крім зовнішньої краси в ній є біль і смерть створіння, які взаємознищуються. Цінує цивілізаційні здобутки настільки, аби не відмовитися від переконання, що лише наука може знайти вдалі ліки від хвороб нашої епохи. Тому він постулює докорінну перебудову інтелектуальної культури людини

Великого вибуху, зокрема тих, що повертають антропоцентричне бачення світу. У своїй творчості намагається цей антропоцентризм відродити і зберегти.

Обізнаний у культурах багатьох народів: польській, литовській, французькій та американській, він сміливо черпає з їхніх здобутків, вільно перетасовуючи у своїх віршах час і простір. Вбирається в історичні костюми, повторює у внутрішньому досвіді й оригінально модифікує давні поведінкові зразки, промовляє голосами з минулого. Буває вигнанцем, свідком, прочанином. Однак як вигнанець був позбавлений можливості повернутися на батьківщину, оскільки Литва, звідки він вирушив у свою подорож, у відомій йому історичній формі вже не існує. Існує лише в убогій пам'яті її давніх мешканців. Як свідок він не обмежується реєстрацією подій, у яких він брав участь, а забезпечує їх моралістичним коментарем – тому він вважає тоталітаризм однією з форм нігілістичних небезпек, що її проявом стає поневолення розуму, заперечення гуманістичної спадщини та

УСІМ СВОЇМ ДОРОБКОМ МІЛОШ ОПОВІДАЄ ІСТОРІЮ ВИКОРІНЕННЯ, ЯКЕ ВВАЖАТИМЕ ФУНДАМЕНТАЛЬНИМ ЯВИЩЕМ ХХ СТОЛІТТЯ

шляхом заміни механістичного світогляду образом всесвіту, побаченим крізь призму найновіших здобутків у сфері наукових теорій: відносності, квантової,

ФОТО З САЙТУ WWW.WYBORCZA.PL

уречевлення індивідуальності. Як прочанин Мілош не обирає за мету, як його попередники-романтики, Вітчизну, а намагається зрозуміти свою екзистенційну ситуацію. Уперто прямує у сферу трансцендентного, почувачись то громадянином землі, то парією.

Від викорінення його захищають образи батьківщини. До рідних країв він постійно повертається у своїх віршах і есеях, малюючи портрети людей із тамтешніх околиць, роблячи нариси забутих краєвидів, старанно фіксуючи місцеві забони та звичаї. Тому особливо важливе місце у його поезії посідають: «Місто без імені» – про Вільню його молодості, «Литва 52 роки потому», де він розповів про свої відвідини рідного краю, та «В Шетейнях» – ліричне відтворення часу раннього дитинства. Так і в есеїстичних творах: про трагічну долю балтійських народів, які стали жертвою брутальної советизації, Мілош із прихованим відчаєм і співчуттям писав у «Поневоленому розумі», а своїм литовським предкам присвятив зворушливі сторінки в «Родинній Європі». У Нобелівській лекції він сміливо та рішуче домагався права на незалежність Балтійських країн, а в «Пошуках вітчизни» описував виправи мешканців земель давнього Великого князівства Литовського по золоте рино ідентичності.

Його вірші замовлянням перетворюють невеличкий повіт неподалік Каунаса на своєрідний архетип поетичної уяви. У розділі поеми «Де сходить сонце і куди заходить» родинна Лауда з'являється як «край, про який один знаменитий алхімік написав, що він розташований там, де йому знаходить місце перша й найважливіша потреба нашого розуму, яка дала життя геометрії та точні науки, філософію та релігію, моральність і мистецтво». Отой «знаменитий алхімік» – Оскар Мілош – тут згаданий не випадково. Фігура насправді виняткова і незвична, один із найважливіших, поруч із Сімоною Вейль і Львом Шестовим, духовних патронів Чеслава Мілоша. Народжений у помісті Черая, на пограниччій землі давнього Литовського князівства, від 12-річного віку

він мешкав у Парижі – французький поет, який після Першої світової війни став членом литовської делегації на Мирній конференції в Парижі та представляв Литву в Лізі Націй. Винайшов – незалежно від Альберта Айнштейна – інтуїтивним шляхом загальну теорію відносності, а «найважливішою потребою нашого розуму» вважав «потребу визначення місцезнаходження всіх речей, починаючи із самих себе, а також самого простору й часу». Для подолання цієї потреби Чеслав Мілош, вірний учень, перекладач листів і завятий пропагандист думок свого далекого родича, старанно змальовує в «Лауді» візію країни, обриси якої сьогодні можливо реконструювати лише на підставі документів і хронік, написаних староруською мовою, а також енциклопедичних статей.

Мілош уперто шукав формулу, ширшу за етнічну, для своєї складної для однозначного визначення ідентичності. У «Родинній Європі» він стверджував: «У певному сенсі я можу вважати себе типовим східноєвропейцем. Здається, справедливо, що його differentia специфіса могла би бути зведена до відсутності зовнішньої та внутрішньої форми. Його переваги: розумова пожадливість, пристрасть у дискусії, іронічність, свіжість почуттів, просторова чи географічна уява – походять від основоположної вади: він завжди залишається недолітком, ним керує несподіваний приплив або відплив внутрішнього хаосу. Але форму набувають у стабільних суспільствах. Вистачить мого прикладу для твердження, наскільки великих зусиль вимагає привласнення суперечливих традицій, норм і надто багатих вражень, тобто розташування їх у такому-сякому порядку».

Усією творчістю він начебто повчає, що ідентичність повинна мати багатошаровий характер. Що можна водночас бути польським письменником і патріотом литовської землі, мешканцем малого повіту в забутому кутку Європи і повноправним громадянином світу. Інакше кажучи, етнічна, національна, релігійна чи культурна ідентичність не дана нам раз і

назавжди, а задана; не була задалегідь визначена, а становить етичний постулат для заповнення.

Це було однією з причин, з яких Чеслав Мілош став у ряду перших, поруч із Міланом Кундерою, Йосефом Кроутвором, Данілом Кішем і Дьордем Конрадом, завзятих пропагандистів ідеї Центральної Європи, головно засвідчуючи належність до європейської культури частини континенту, яка була знищена внаслідок Ялтинських угод. Він доводив, що «Сказати б, гігієнічною причиною для вибору терміна «Центральна Європа» є те, що вона дозволяє шукати специфіку її культури й оберігає нас від фальшивих аналогій». І додавав: «Історична свідомість завжди живиться колективною пам'яттю й почуттям небезпеки». Своєрідність Центральної Європи виражається для Мілоша повагою до середземноморської спадщини, а також збереженням окремішності й оригінальності в її привласненні. Вона також пов'язана з переконаністю в тому, що багатство європейської культури пов'язане з різномірністю традицій, релігій і мов навіть найменших етнічних груп, що Центральна Європа спроможна краще зберегти вартості, зокрема етичні, які на Заході були значною мірою затерті та розпорошені. Врешті-решт, що вона чутлива навіть на глибоко приховані зародки тоталітаризму і будь-якого політичного чи ідеологічного насильства. Для угорських, чеських і югославських письменників історичною моделлю зрозумілої таким чином Центральної Європи була Габсбурзька монархія періоду її занепаду, а для Мілоша – Річ Посполита Обох Народів. Тому після перемін 1989 року він з радістю привітав входження нових країн до Євросоюзу, і зокрема 2004 року Польщі та Балтійських держав. Символічного значення в цьому контексті набуває факт, що за свою позицію він був удостоєний і найвищої польської відзнаки – ордену Білого Орла – і почесного громадянства Литви, а з рук президента Алягїрдаса Бразаускаса отримав орден Великого Литовського Князя Гедіміна. ■

«Дитина, яка живе в нас, вірить, що деінде існують мудреці, які знають істину».

«Судомний патріотизм часто буває відповіддю на внутрішню зраду».

«Коли я був молодий і видавав вірші – не пам'ятаю, який наклад був у моєї першої збірки, здається, 150 примірників, а другої 300, – я не прагнув ширшої аудиторії, був задоволений малою кількістю читачів. Нобелівська премія зовсім цього не змінила».

«Страх перед свободою є страхом перед пусткою».

Чеслав Мілош

АКТУАЛЬНІСТЬ МІЛОША

Автор:
Микола Рябчук

Серед майже півцентнера книжок, які я привіз навесні 1990-го зі своєї першої в житті поїздки до Америки, був, зокрема, й ошатний том есеїстики Чеслава Мілоша, виданий 1985 року нью-йоркською «Сучасністю» в перекладі Богдана Струмінського. Я чув про нього й раніше: його згадували поряд із романами Джорджа Орвелла та Артура Кестлера як блискучий аналіз розумового поневолення, здійснюваного комуністичною ідеологією та відповідною репресивною системою.

Книжка була справді чудовою: легкий, елегантний стиль, дотепні метафори, а головне – витончений аналіз, що спирався на конкретний особистий досвід і спостереження за долями знайомих та друзів у тоталітарному «плавильному казані». Я одразу відчув, що твір треба якомога гучніше опублікувати в Україні. То був час горбачовської перебудови, коли в межах офіційної політики «гласності» та «демократизації» ледь не щодня з'являлись якісь нові, раніше заборонені твори й порушувались актуальні, табуйовані доти проблеми. Простір свободи все більше розширювався, але й дедалі запеклішим був спротив старій системи, готової вжити найбрутальніших заходів – аж до встановлення диктатури – для збереження тоталітарної комуністичної імперії.

Кожен день був у певному сенсі дарунком долі, бо ж ми не мали жодної певності, що наступного ранку не прокинемося в іншій країні – з військовим станом, танками на вулицях та кривавими побоїщами на міських майданах, як 1989 року в Пекіні на Тянаньмень. Певною мірою ця інтуїція була слушною, бо ж у серпні 1991-го приблизно так і сталося, ось тільки на той час система була вже надто прогнилою, щоб її будь-чим порятувати. Ми це начебто й відчували, проте були впевне-

ним ніхто не міг, тож треба було поспішати – видати все, що можна, і так само все, що можна, придбати й передплатити, аби потім, у мороці нового маразматичного режиму, переріхувати потайки всі ці скарби в очікуванні нової відлиги.

Я працював тоді в журналі «Всесвіт», і мені без особливих труднощів вдалося переконати головного редактора опублікувати «Поневолений розум» розділ за розділом, від першого до дев'ятого, скоротивши, з огляду на журнальний обсяг і потребу в додаткових коментарях, чотири нариси, присвячені конкретним польським письменникам. Розпочати ту публікацію, однак, до-

велось з кінця, та й то значно раніше, ніж планувалося. У січні 1991-го советська вояччина напала на беззбройних захисників литовського парламенту і вільнюського телецентру. Кільканадцять людей загинуло, десятки потрапили до лікарень. Загроза військової диктатури замаєчила на повен зріст.

Запропонував головному редакторові розпочати публікацію «Понсволсного розуму» негайно, з останнього розділу «Балтійці», присвяченого трьом маленьким народам, окупованим 1940 року советами і підданим щонайбрутальнішим тоталітарним репресіям. У короткому редакційному ввізрі я пояснював причину та-

Гданськ,
1981 рік.
Чеслав
Мілош серед
робітників
верфі поруч
із Лехом
Валенсою та
священником
Генриком
Янковським

кого нашого рішення, підкреслюючи, що таким чином ми заявляємо про свою солідарність із литовцями та їхньою боротьбою за незалежність. Редактор – людина, сказати б, доволі обережна (як син розстріляного в 1930-ті роки письменника він мав на це, вочевидь, певні підстави) – несподівано погодився. А далі ми навіть не встигли закінчити публікацію «Поневоленого розуму», як Радянський Союз розпався, Комуністичну партію розпустили і Мілошеві порахунки з комунізмом, здавалося, назавжди втратили актуальність.

НАД ПРОВАЛЛЯМИ

Сьогодні від того рожевого оптимізму нас відділяють два десятиліття, а від часів написання книжки – цілих шість. «Поневолений розум» у чомусь справді втратив свою актуаль-

*Тут і далі всі цитати подано за виданням Czesław Miłosz, *Zniewolony umysł.* – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. У дужках зазначено сторінки

ність, а в чомусь набув нової, цілком несподіваної.

Головна втрата стосується, на мій погляд, одного з центральних Мілошевих сюжетів – розвінчання марксистської діалектики в її ленінсько-сталінському виданні. Діалектичний матеріалізм, чи, як його саркастично називає Мілош, Метод (із великої літери), небезпечний для недозрілого мислення тим, що дає легкі відповіді на всі запитання, відкриваючи колосальний простір для всілякої демагогії. Він витворює велими струнку світоглядну систему, де місце Бога посідає Історія. Остання – це насамперед боротьба класів, має чіткі закони, а їхнє пізнання й використання, власне, і є суттю Методу. Партія має монополію на знання історичних законів, їхню інтерпретацію та здійснення відповідної до них соціальної інженерії. Християнську телеологію заступає телеологія комуністична. Царство земне, себто комунізм, згідно із законами Історії, є неминучим, а все, що заважає його пришестю, повинно нещадно усуватися. У певному сенсі опонентів режиму знищує не Партія і не НКВС, а сама імперсональна Історія. Чекісти і комуністи – лише ряддя історичного детермінізму, виконавці вищої волі, живе втілення усвідомленої необхідності як істинної свободи.

За допомогою Методу, пише Мілош, «можна довести те, що владі у даний момент потрібно, а водночас те, що в даний момент потрібно, досягається за допомогою Методу»* (77). Фактично це пророцтво, яке саме себе справджує: діалектики прогнозують, що дім згорить, і водночас розливають бензин коло грубки (34).

В основі Методу – вульгаризоване знання, яке дає неофітові відчуття, ніби все зрозуміле і таке, що можна пояснити. Марксова діалектика була певною вульгаризацією Гегеля. Натомість «діалектичний матеріалізм у російській версії – це вульгаризоване знання у квадраті». Воно нагадує систему мостів над проваллями. «По них можна сміливо ходити, улягаючи ілюзії, що жодних провалів нема. Зазирати до них не вільно, а проте це не змінює факту, що провалля таки існують» (240).

Для Мілоша одним із таких провалів, яке ігнорують марк-

систу, особливо ленінсько-сталінського розливу, є моральна проблематика. Жерці Методу переймаються долею людства, але не окремих людей. Ліс рубають – тріски летять; краще знищити десятьох невинних, ніж дати схватися одному ворогові, – ця сталінська мудрість категорично неприйнятна для письменника. Він не заглиблюється в питання, наскільки комуністична утопія є здійсненною: навіть якщо все людство колись так глибоко усвідомить історичну необхідність, що сумлінно працюватиме і належно поводитиметься без жодного примусу, задля самої приємності й осягнення справжньої свободи, навіть тоді немає жодних виправдань безневинно убитим, ув'язненим та фізично й духовно скаліченим. Мета не виправдовує засобів, навпаки, засоби дискредитують її, роблять апіорі неосягальною.

Мілош проникливо зауважує глибоку неприязнь adeptів Методу до «абстрактного гуманізму», тобто до спроб розглядати людину як загальне, видове, а не суто соціальне поняття; як істоту, схильну до ірраціональних думок і дій, а не лише до раціональних; як продукт власної волі, генетичного спадку, природних інстинктів і багатьох інших чинників, а не тільки соціальних обставин та історичного детермінізму (257–258). Власне тут причина його засадничої незгоди з прибічниками Методу, для яких «саме припущення, що людина – це таємниця, звучить як найгірша крамола». А тим часом, пояснює він, «знаючи, що в людині є світло, я не можу його ототожнювати виключно з соціалістичною свідомістю, тому що я бачу його і в дурнях, і в ченцях, і в ледарях, що уникають суспільно-корисної праці, і навіть у куркулях. І так само, знаючи про злочини, я не можу їх вважати просто справою Історії, а не конкретних людей» (294). В іншому нарисі – про Єжи Анджеєвського («Альфа, або мораліст») – він формулює подібне, несумісне з офіційним соцреалізмом, гуманістичне кредо: «Лише через співчуття до обох протидіючих сторін письменник може створити трагедію» (133).

ОПІР МАТЕРІАЛУ

Комунізм як ідеологія, схоже, безнадійно скомпрометував се-

ФОТО: LEONARDO SZMACLIK

бе геноцидною практикою в різних країнах та соціально-економічною неефективністю. Його претензії на пізнання «законів Історії» та їхнє «наукове» опанування виявилися жалюгідною фікцією зі зловісними, на жаль, наслідками. Описаний Мілошем Метод великою мірою втратив глобальну привабливість, залишившись «Новою Вірою» лише для кількох реліктових диктатур, нечисленних західних інтелектуалів та кількох сотень посткомуністичних хитрунів із так званих компартій, що паразитують на ностальгійних настроях наївних пенсіонерів. Тож полеміка з Методом у політичному плані має справді суто історичне значення, як і докладні описи механізмів опанування людського розуму діалектично-матеріалістичною демагогією за всебічного державного тиску і дедалі потужнішого поліційного терору. Проте залишається актуальним моральний, глибоко гуманістичний пафос цієї полеміки, і не менш актуальним, особливо для сьогодишньої України, опис колаборації інтелектуалів із колоніальним, окупаційним, по суті, режимом. Механізм зради, різні способи самообману і самовиправдання, показані Мілошем на конкретних прикладах, ставлять його «Поневолений розум» в один ряд із найвизначнішими художніми студіями колабораціонізму, як «Конформіст» Альберто Моравія, «Мефістофель» Клауса Манна, «Сотніков» Василя Бикава. «Той уряд не був власним, – пише він про поль-

«Серед державних діячів, монархів, вождів XX століття немає жодної постаті, яка відповідала б нашому образу королівської величі, за винятком Кароля Войтили. Лише він міг би справді грати Шекспірових королів.

Звідки походить моє смирення? А звідти, що я засідаю за виписування знаків на папері в надії щось висловити, я вмію займатися цим цілі дні, але коли поставлю крапку, то бачу, що не висловив нічого.

Я живу на Заході, маючи до цього ставлення трохи як до божевільні.

Чеслав Мілош

ську комуністичну верхівку, немов про сьогодишню «українську». – Шлюбне ложе на одруження влади з народом було прикрашене національними гербами і прапорами, а проте з-під ліжка стирчали чоботи енкаведиста».

Серед інших інтелектуальних сюжетів Мілошевої книжки варто відзначити принаймні ще два, які мають безпосередній стосунок до сьогодишньої України. Один із них, найповніше представлений у другому розділі («Захід»), торкається характерного для всіх східноєвропейців ресентименту до Західної Європи та особливо Америки. Цей нагивістський ресентимент, хоч і не цілком безпідставний, споріднює їх із глибинним російським антизахідництвом й об'єктивно, у специфічних східноєвропейських (і сьогодишніх українських) умовах, торує шлях зовсім не утвердженню національної самобутності та розквіту національних культур, а лише дедалі повнішому російському домінуванню. Поборюючи «космополітизм» і звільняючись від впливів «гнилого Заходу», східні європейці потрапляють у стан культурної ізоляції та цілковитої залежності від Росії (68–70).

Мілош, який добре знав обидва світи, переконливо стверджує, що міф про якусь особливу російську «духовність» на противагу ще міфічнішій західній «бездуховності» є продуктом невігластва, упередження або ж свідомої фальсифікації. Культура Заходу насправді незрівнянно

багатша й різноманітніша, і якщо вже говорити про пересічних росіян, то відрізняються вони від американців не якоюсь вищою культурою чи «духовністю», а лише більшою примітивністю повсякденного побуту та неподоланими злиднями.

Другий сюжет, найповніше представлений у заключній частині («Балтійці»), стосується широкомасштабної русифікації, здійснюваної совєтами на окупованих територіях. Згадано тут і депортацію кримських татар, і «особливі успіхи» русифікаційної політики в Україні, забезпеченої, з одного боку, масовим завезенням колонізаторів, а з іншого – винищенням автохтонів. «Існування народів (з погляду комуністичної доктрини) не має раціонального обґрунтування. А проте на теперішньому етапі з ними доводиться рахуватися як із фактом. Рекомендовано навіть підтримувати розвиток національних культур, але тільки тією мірою, якою це готує народ до наступної фази. Все, що культурно зближує даний народ із народом російським, заслуговує на підтримку... Слід однак повсякчас пам'ятати про кінцеву мету – злиття народів у єдине ціле. З цього погляду, націоналізм заслуговує на нещадне викорінення» (284).

А що єдиним народом, котрий позбувся хвороби націоналізму, є великий і найпередовіший російський, із яким, власне, у майбутньому й мають злитися всі інші народи, то будь-який націоналізм, тобто небажання об'єднуватися, «можна коротко окреслити також як антиросійськість».

Єдиною перешкодою всім згаданим чудовим проектам, цьому тоталітарному ладові, чи, по-сучасному кажучи, «стабільності», завжди був людський матеріал, котрий, як саркастично зауважує Мілош, «має характерну рису: не любить, коли його вважають усього лиш матеріалом». Один із розділів «Поневоленого розуму» так і називається: «Ворог порядку – людина». Тож книжку справді варто прочитати всім нашим співгромадянам: і тим, хто опирається запровадженню «нового порядку», і тим, хто, як завжди, за московським майстер-планом намагається його запровадити. ■

РОЗУМ ПОНЕВОЛЕНИЙ І ВИЗВОЛЕНИЙ

Поета можна назвати властивим медіумом ХХ століття. Не тільки через те, звісно, що він ровесник віку й пережив разом із ним усі драми й катаклізми: революції, війни, вигнання. Передусім тому, що Мілош був чутливою мембраною свого часу й зміг сформулювати ті наріжні дилеми, які й сьогодні бентежать інтелектуалів планети і завтра чи за 50 років будуть предметом їхніх розмислів. Один із найбільших літературних майстрів свого часу, він захоплює енергією письма, інтелектуальною віртуозністю, глибиною філософської рефлексії. Усі ці якості повною мірою виявилися в його есеїстиці, зокрема у зрілий та пізній періоди життєвого шляху, коли слава Мілоша-есеїста сягнула апогею.

Мілошева проблематика невіддільна від його біографії. Досвід еміграції, усамітнення, маргіналізації, впертого обстоювання власного творчого «я» загартував письменника, постулював його волю й потребу долання перешкод на шляху. Пізніше він зазнав ще й випробування славою і також пройшов його з гідністю. Коли вже був світовою знаменитістю, міг спокійно доживати віку й пожинати лаври свого успіху. Однак уперто заперечував розтиражований у медіа стереотип, самовіддано працюючи та освоюючи нові культурні висоти, – через вірші, есеї, прозу, переклади, публічні виступи тощо.

Есеїстика не меншою мірою створила літературне ім'я Мілоша, зокрема у світі. Досконалим прикладом є знаменитий «Поневолений розум» («Zpiewo-lony umysl», 1953), що став актом самокаяття за співпрацю зі сталінським режимом у 1945–1951 роках, а водночас розплющив очі західним інтелектуалам на темні сторони розхваленого соціалізму. Із позицій власного нетипового досвіду написана наступна есеїстична книжка письменника «Родина Європа» («Rodzina Eu-gora», 1958). Її провідна ідея з позицій сьогодення видається

Автор:
Ярослав
Поліщук

провіденційною. У ті часи, коли світ переживав конфлікти холодної війни та взаємне відчуження держав і народів, Мілош мріяв про європейську солідарність, про почуття спільної історії, традиції, культури, яке має поєднувати Захід і Схід континенту. І свою малу батьківщину, Віленщину (нинішня Литва), він згадує в такому контексті, не соромлячись її провінційності.

На схилі літ поет багато працював саме в есеїстиці. Це дуже різноформатні тексти: нариси, шкіци, рефлексії, однак жанр есею (спроб!) тим-то й добрий, що дає змогу все це міксувати в довільних пропорціях. Так було укладено книжки «Придорожний песик» («Piesek przydrożny», 1997), «Абетка Мілоша» («Abecadlo Miłosza», 1997), «Інша абетка» («Inne abecadlo», 1998). Есеїстика – мовлення поета після поезії. Коли найвартісніше вже сказано, проте автор продовжує

МІЛОШ БУВ ЧУТЛИВОЮ МЕМБРАНОЮ СВОГО ЧАСУ

свій шлях – тривання у слові, але рівночасно й занурення в Буття.

Очевидна річ, в есеїстиці Мілоша не обійшлося без автокоментарів. Така вже природа творчої натури: чим більше письменник переймається світовими болями, тим прискіпливіше вглядається у власне творче «я», прагне критично осмислити свої стосунки з оточенням, свою відмінність від інших. У випадку Чеслава Мілоша на надзвичайну вразливість творчої натури накладається філософський, інтелектуальний характер його обдарування, що схиляло до роздумів, аналізу й самоаналізу. Критики завжди вирізняли в його поезії інтелектуальну складову, нерідко підносячи її до рангу домінанти індивідуального стилю письменника. Ця якість так само виразно виявляється в есеїстиці.

Есеїстика поета-нобеліанта справляє враження відкритої,

широї й тим симпатичної прози. Автор прагне подолати всілякі межі, які стримують свободу творчої рефлексії світу, – чи то дискурсивного характеру, чи то накинута згори. Його зусилля спрямовані на усунення стереотипних уявлень про світ, причому ця праця має стратегічний характер. Адже тільки таким чином можна реалізувати свій творчий виклик світові, наголосити на оригінальності, яка в щоденній дійсності рідко буває гідно оцінена. Можна сказати, що поет відважно долає етапи визволення, емансипації розуму.

Усе це яскраво індивідуальне й адресоване «своєму» читачеві, який уже не вперше натрапляє на тексти Мілоша. Бо в цих пізніх есеях поет не вважає за потрібне ретельно вибудовувати ланцюжки логічних аргументів та умовиводів. Рух наратора тут радше не поступовий, а коловий: час від часу він знову повертається до тих самих «проклятих» проблем, які не вдалося вирішити в попередній творчості. Відтак окрушини Мілошевих думок нерідко сприймаються як властивий заповіт поета, як квінтесенція його тривалих (можна сказати, пожиттєвих) роздумів, як висновок із його багатого біографічного й естетичного досвіду. Проте все це подається не у формі нудного трактату чи обважнілої мудрості старця. Мілошеві вистачає таланту й самоконтролю, щоб сповнити ці нариси приватної привабливості та суб'єктивного шарму. Водночас він не оминає дражливіх мотивів старіння, щиро сповідаючись читачеві в окремих місцях, як не просто дається оця, присутня в тексті, легкість стилю, яку цінує платити за неї сам автор, котрий старанно фільтрує власні рефлексії, аби вони не перетворювалися на потік суцільних нарікань та скарг.

Україні ще належить відкрити для себе цього потужного поета-інтелектуала. Так сталося, що проблеми, які найбільше хвилювали майстра, свого часу були в нас замовчані й табуовані, про них не говорився й не писалося. Лише тепер, у міру звільнення від табу й стереотипів, а також здобування реальної свободи слова й духу, наближатимемося до того, що становить пафос його есеїстики. ■

ЛІНІЯ ПОВЕРНЕННЯ ЧЕСЛА

Автор:
Кшиштоф
Чижевський

Уперше «Діалог про Вільно» Мілоша та Венцлови я прочитав у паризькому виданні Kultura 1979 року. Вільно, яке доти було для мене лише частиною літературного міфу, набуло реальності. Я хотів бути разом із ним і слухати розповіді метра про «Європу вітчизен», про істотність того, що Сімона Вейль називає «вкоріненням», про Гуцулію, населену українцями, євреями та поляками, про Платона й Баал Шем Тоба. Так само сильно, як він, я намагався віднайти сенс слова «вітчизна». Я не мав свого Вільна або «долини Ісси», з яких мене вигнали б. Однак це не означало, що я не був позначений викоріненням. Я належу до покоління, яке виростало вдалині від родинних гнізд, у місцях, що нагадують terra incognita, де не було ні зв'язку між поколіннями, ні безперервності традиції. Тому ми мусили знову винаходити вітчизну для себе, борючись за її незалежність, і не лише в державному сенсі.

Ведучи діалог про Вільно, Мілош і Венцлова приділяють увагу не лише багатій спадщині багатокультурного міста, яке було столицею Великого князівства Литовського та «Єрусалимом Півночі». Вони також розмовляли про польсько-литовський конфлікт, боротьбу за Вільно, про те, що «в утвореній ідеологічній порожнечі націоналізм у Польщі чи Литві часто повертатиметься на второвані стежини, позаяк в історії кожної країни існують повторювані зразки». Я читав цей діалог двох емігрантів як заклик до дії, спрямований на нас, котрі працювали в підпіллі, намагаючись опиратись націоналізму та комунізму. Із наближенням 1989 року я чимдалі дужче відчував, що друга, тривожна дій-

«Не люби жодної країни: країни часто гинуть. Не люби жодного міста: вони легко перетворюються на руїни. Той хто говорить про історію, завжди безпечний, проти нього померлі свідчити не встануть».

Чеслав Мілош

ПРО АВТОРА

Кшиштоф Чижевський

Голова організації «Pogranicze – sztuk, kultur, narodów» у Сейнах, популяризатор культури, поет, есеїст і перекладач. За освітою польський філолог. Засновник і редактор низки журналів, автор книжок «Стежка порубіжжя» (2001) і «Лінія повернення. Нотатки з порубіжжя» (2008).

ВА МІЛОША

сність Вільна набуває актуальності, що відкритий «холодильник соцтабору дружби», в якому заморожено конфлікти й історичні травми, може спричинити ескалацію сусідської ворожнечі та появу груп, які здобуватимуть політичний капітал на роз'ятренні ран минулого.

«Діалог про Вільно» був для мене важливим уроком того, як слід говорити між собою на пограниччі. Мілош і Венцлова не уникали важких питань і водночас не вдавалися до взаємних образ. Вони вміли зберегти особисту й національну гідність, підтверджуючи її самокритикою та дотриманням інших принципів неписаного кодексу людей пограниччя: «не бити себе в чужі груди, вимоги пред'являти передусім до себе, а сусіду виказувати повагу через глибше знайомство з ним і розуміння».

Ми зустрілися з Чеславом Мілошем неподалік Красногруді в особливий час – восени 1989 року. Обидва почувалися так, немовби опинилися тут на «лінії повернення». І саме це, на мою думку, виводить даний факт за межі індивідуального виміру. Факт, що настільки різні люди з відмінним багажем життєвого досвіду, зустрілися за таких особливих обставин, історичного місця й моменту, несе в собі прикмети нових знаків часу, над якими варто замислитись. Якщо взяти до уваги напрямок ходу історії та цивілізаційних тенденцій, які справляли на нас тиск у модерну епоху, то легко можна дійти висновку, що цієї зустрічі не мало відбутись. Старому поетові й емігрантові судилося вигнання. Молодому інтелектуалу і творцеві авангардного театру – вихід у світ, до свободи, на Захід. Чому вони зустрілись на лінії повернення, що завжди бігла на Схід і більше за реальність сягала багатокультурного пограниччя, за Сейни, до Красногруді?

Місце зустрічі: Красногруда. Назва указує не лише на незвичайну красу місця, розташованого в пейзажі схилів, озер і лісів, а також на червоний колір тутешнього ґрунту. Красногруда ле-

жить за 8 км від Сейн, якраз біля польсько-литовського кордону. Перші згадки про неї датовані XVIII століттям. Від його кінця й до Другої світової війни її історія пов'язана з двома поміщицькими родинами: Ейсимонтів і Кунатів. Мати Чеслава Мілоша, Вероніка, була з Кунатів – її батько походив із Красногруді. Тут – село Красногруда, мешканці якого переважно литовці, далі – Штабінки, де живуть дедалі менш численні старообрядці, й Жегари, назва яких у знавців польської літератури може асоціюватися з «Жагаристами» – поетичною групою віленських катастрофістів, до якої входив Мілош. По війні землю було розділено, а помістя націоналізовано. В ньому облаштували невеличкі помешкання для лісників. Сади було порувано, господарські споруди розібрано. Парк заростав і дичавів. «Я продирався крізь гущавину, – писав Мілош у вірші «Повернення», – туди, де колись був парк, але не знайшов слідів алеї». Все охопила руїна.

Час зустрічі: кінець вересня 1989 року. Минуло три місяці після перемоги «Солідарності» на виборах. За кілька місяців (11 березня 1990-го) Литва проголосить незалежність. Однак кордон усе ще пильно охороняють. Незабаром поруч із польською та радянською митницями з'явиться ще й литовська. Мілошеві ще не можна подорожувати до Литви, тому він тямно зустрічається в Сейнах із делегацією литовських митців. Суворі правила перебування у прикордонній із Радянським Союзом зоні вже не чинні.

Осінь була в розквіті, на порозі улюбленого Мілошевого місяця – жовтня. «Я насправді не сподівався такого дару від Господа, як ці дні тут», – визнає він згодом в інтерв'ю. Він прибув до Красногруді після 50-річної відсутності. Замолоду, спочатку як учень гімназії імені Зиґмунта Августу, а потім як студент юридичного факультету Віленського університету, проводив у помісті улюблених тіток Елі та Ніни майже кожні канікули. Востаннє був там улітку 1940-го, втікаючи з окупованого советами Вільна до Варшави через чотири кордони.

Потім було вигнання. Вірш «У моїй вітчизні», який починається словами «В моїй вітчизні,

куди я не повернусь», він написав уже 1937 року у Варшаві. Його можна інтерпретувати як передбачення майбутньої долі емігранта. Але еміграцією був уже сам виїзд із Вільна до «Конгресівки». Він залишав не лише сад дитинства, а й давнє Литовське князівство, що означало перетин кордону двох різних культур. З Вільна мусив утекти, бо ввійшов у конфлікт із націоналістично настроєною польською адміністрацією через радіопрограми, в яких разом зі своїм тодішнім шефом пропагував багатокультурність міста, запрошуючи білоруські хори або євреїв, які розмовляли про релігію. Він не сумував, бо йому докучала провінційність Вільна і його вже тягнуло у великий світ. А потім були наступні втечі, як, наприклад, 1951 року – зі сталінської Варшави до Парижа, де він попросив політичного притулку. Через 10 років він знову тікає – цього разу від середовища французьких інтелектуалів та письменників, які нічого не розуміли в суті радянської імперії. На кілька наступних десятиліть знаходить притулок в Університеті Берклі, де стане професором слов'янських мов і літератур. 1993 року, наприкінці розмов про пошук вітчизни, він скаже мені: «Я помітив, що місцем, де я в житті найдовше мешкав, є Берклі в Каліфорнії». Але не там йому судилося завершити свої пошукування. Подорож триватиме далі.

Мілош досконало вписується в парадигму вигнання, що так міцно зрослася зі становищем письменника й «дитини Європи» ХХ століття. В польській культурі ця парадигма була прописана в епоху романтизму, передусім Адамом Міцкевичем. Долю автора «Міста без імені» можна було би прочитати як виконання повторюваного зразка мандрівки з литовського притулку, через навчання в польському університеті у Вільні, переслідування окупантами й тиранами, до втечі та еміграції. Однак він жив достатньо довго для подолання цього зразка й відкриття нової перспективи. Те, що втілюється у його пізній біографії, він підготував раніше своїми книжками. Чергові збірки віршів, а особливо поема «Де сонце сходить і куди сідає», роман «Долина Ісси», збірки есеїв, які свідчать про ду- ▶

ховні пошуки – такі, як «Родинна Європа» чи «Земля Ульро», – виростали в певному сенсі з незгоди на остаточність долі вигнанця – впертого опору викоріненню, поєднаному із протиставленням йому. Хоч справа мала такий самий безнадійний вигляд, як спроба польоту, що зазнає сили тяжіння, він не припиняв дисципліновано працювати.

Уперше можливість повернення до Польщі відкрили йому Нобелівська премія та революція «Солідарності». 1981 року його зустріли як національного пророка, в Католицькому університеті Люблінна він прийняв титул доктора *honoris causa*, зустрівся з робітниками у Гданську, де було відкрито пам'ятник загиблим 1970 року корабельникам із цитатою з його вірша «Ти, що скривдив», а у книгарнях вишикувалися довгі черги по перше від 1945 року офіційне видання його книжок.

Під час другого перебування мало не просто з літака він поїхав на Сувальщину. Йому потрібна була інтимна подорож, тож він тримав її в секреті від ЗМІ та знайомих. Порівнюючи цей візит із попереднім, сказав: «Ми переживаємо еволюцію, переживаємо постійні зміни. Гадаю, цей приїзд також збігся з моєю внутрішньою еволюцією останніх восьми років. Тому це перебування на Сувальщині надзвичайно важливе». Йому було майже 80 років, а він постійно перебував у русі, спраглий нового. Однак це не було ностальгійне повернення до місць своєї молодості. Тобто не лише воно. Він не дозволяв, щоб його сприймання світу було заступлене спогадами про минуле.

«Лихо тому, хто вирушає і не повертається». Ця максима Оскара Мілоша мала застати глибоко в серце його молодшому родичеві. Поет Чеслав Мілош виконав у житті титанічну роботу над поверненням. Як він це робив?

Він прийняв вигнання «як призначення, так, як ми приймаємо невиліковну хворобу». А тому природною видається боротьба з долею, хоч би якою безнадійною вона була, бо тоді вона допоможе нам «побачити свої ілюзії». У «Записках про вигнання» він трохі демонструє свою стратегію вигнанця, яка полягає «у збереженні своєї постульованої та уяв-

ФОТО: MARTA MIŁA

Братислава, 2011.
Пшемислав Трусцинський малює Чеслава Мілоша

люваної присутності в країні, звідки він походить. Уявлюваної, оскільки він мусить унаочнити історію та літературу своєї країни як єдиний організм, що розвивається в часі, й визначити для своєї творчості функцію в цьому русі, який провадив від минулого до майбутнього». Заробляючи місце для себе у процесі розвитку польської культури, автор «Поетичного трактату» ніколи її не покидав. Як зауважив Ян Блонський: «Насправді Мілош залишився, а нас вигнали із нас самих, із такої Польщі, в якій була б можлива думка, література й мистецтво. Якраз саме емігранти зберегли безперервність розвитку нашої літератури. Тому це ми до них повертаємось, а не навпаки...»

Прийнята Мілошем стратегія визначала ставлення до мови.

Ірена Грудзінська-Гросс влучно помітила, що Мілош, обравши вірність рідній мові, залишився традиційним вигнанцем, тоді як Юсіф Бродський покинув країну в епоху масової еміграції та глобальних зв'язків, коли роль «вигнанця» зійшла нанівець. «Мілош іще *exilé*, а Бродський уже лише *immigrant*», якого «цілковита вірність російській мові могла тільки послабити».

Так само істотним, як усвідомлення долі вигнанця, було освідчення, що він мешкає у Землі Ульро, країні викорінення. Віруючий католик, кого з дитинства годують образами Адама та Єви, які з опущеними головами покидають браму раю, заглиблюється у твори Орїгена й каппадокійських Отців Церкви, Еріугени, Руйсбрука та Вільяма Блейка,

знаходячи в них віру в апокатастазис, тобто відродження. Але викорінення – це також наслідок отрути просвітницького світогляду, в якому переважали прихильники наукової раціональності, призвівши до ерозії релігійної уяви. До цього дійде викорінення людини з природного середовища, громади й гідності праці, пророчо описане Сімоною Вейль як головна хвороба ХХ століття. Принциповий бунт Мілоша проти встановленого таким чином місця сучасної людини у світі переросте в роботу над поверненням. Бо повернення – це не конче зміна шляху та повернення до місця, з якого ми вирушили у світ. Мілош також усвідомлював, що повернення до минулого неможливе, що гераклітівський плин часу – це й просторова категорія. Однак якщо своє місце перебування він визначає як Землю Ульро, то кожна спроба покинути її відбувається на лінії повернення. Повернення Мілоша є Виходом із землі викорінення.

У Мілоша немає сакралізації коріння. І для Вінченца, і для нього «найважливішим було те, що Сімона Вейль називає enracinement (укорінення) і що неможливе без вітчизни». Але вкорінення не те саме, що родинне коріння. Віднайдення вітчизни не має бути тотожним із життям у місці, де колись жили наші предки. Звісна річ, одне з другим може бути пов'язане. Для вигнанця «єдиним засобом від утрати орієнтації є встановити наново свої північ, схід, захід і південь, і в цьому новому просторі розмістити свій Вітебськ чи Дублін на іншому рівні. Те, що було втрачено, повертається на вищому щаблі – як присутнє й живе».

Мілош почувався будівничим. Він критично дивився на книжки, що проголошували розпад і декадентство. Навіть на власні очі спостерігаючи здійснення своїх катастрофічних візій, не дозволяв собі розпачу, а тим більше нігілізму. Намагався бути корисним і конструктивним у своїй діяльності. Однією з найголовніших небезпек вважав ацедію – стан, у якому люди перестають дбати про власне буття й існування, піддаючись пригніченості, байдужості. Чернець Ян Касьян додавав до цього ще одну

рису під назвою horror loci, тобто страх місця, в якому перебуваєш, і нездатність бути тут і тепер. Тому завязтість і дисципліна Мілоша перетворили його, як влучно визначив його Томас Венцлова, на людину слова «так», у якої незгода з наявним світом не відбирала світу, любові до нього й місця, де вона була б як удома. Дивлячись із цієї перспективи, факт, що наприкінці життя він повернувся до Кракова, де провів лише короткий період після війни, а не до Шетейнь, де народився, має другорядне значення.

Я супроводжував Чеслава Мілоша під час його приїздів на польсько-литовське погранич-

риту про це вголос через надмірну інтимність.

Байдуже знання дорослих не приносить честі і ганебною є дружба, тренована хитростію.

Хай славиться протест проти незламного права і револьвер у руці молодих людей, коли вони навіки зрікаються участі.

Вперше прочитавши ці слова, я вже знав, що у Красногруді було скріплено клятву молодого Мілоша. Він приїздив до цього місця, повертався до нього у спогадах і в поезії, писаний уже в пізній старості, аби сповідатись у вірності обітницям і клятвам, даним самому собі замолоду. Він згадує про них у вірші «Могила матері». Саме мати Вероніка, пов'язана із Красногрудою, була їх хоронителькою. Саме для неї, «котра знає мої дитячі клятви», він казав: «Допоможи мені створити вічно живу любов / З моєї живої незгоди зі світом...»

У Красногруді я зустрів старого чоловіка, що сповідався дитині в собі, якій усе життя намагався зберегти вірність. Чи не це якраз і є сутністю повернення і правдою про наші спроби покинути Землю Ульро, в якій ми сидимо, ув'язнені свідомістю, але з почуттям глибокої чужості, бо наша дитинність не відчувається в цій країні вдома? Нічого так сильно не пов'язувало з цим місцем, як дитячі клятви, розділені з автором «Повернення». Адаже я також присягався, що не зраджу виборові, який зробив, ідучи за дитячим серцем і наражаючись на іронічні коментарі старших на кшталт підростеш – збагнеш. Адаже я також обіцяв не погоджуватись на закони, якими керується світ дорослих, на життєві необхідності й інші босязливі відмовки, на мову, яка відбере в мене мою таємницю, і свідомість, яка визнає нереальним усе, що було моїм справжнім королівством. Тому я мрію, щоб у Красногруді, відбудованій на лінії повернення, була також лавка біля алеї в парку або поміст на озері, об який розбивається хвиля. Там ми могли б згадувати Повернення, запитуючи й себе про вірність дитячим клятвам. ■

МІЛОШ КРИТИЧНО ДИВИВСЯ НА КНИЖКИ, ЩО ПРОГЛОШУВАЛИ РОЗПАД І ДЕКАДЕНТСТВО

чя. Мені потрібна порада. Він повертався на кілька днів, а я починав нове життя в місцях, звідки його було вигнано. Його «Записки про вигнання» служили для мене порадою емігрантам на різних географічних широтах, як не втратити орієнтації, творчих здатностей і самого себе. З розмов і спільних подорожей із ним, з його книжки як роками записував «Нотатки про повернення». Саме на них ґрунтується моя розповідь про практикування пограниччя в діалозі з Чеславом Мілошем, поєднана з рефлексією щодо способів виходу із Землі Ульро.

Як я згадував на початку, Мілош, як мій співрозмовник, був економним у словах і прагнув концентруватися на питаннях життєвої практики. Однак він залишив два особливо важливі для мене тексти, що стосуються найглибших секретів Повернення. Перший – це вірш, який починається словами: «У старості я вибрався до місць, якими блукала моя рання молодість».

Вірш «Повернення» Мілош написав після першого приїзду до Красногруді 1989 року. Не раз і уперто, практично все життя, він туди повертався. Що було причиною? Спогади молодості? Ностальгія? Любовні секрети? Так, але це не дає вичерпної відповіді. Було щось іще, що не дозволяло йому гово-

«Пам'ять – це наша сила. Ті, хто живі, отримують мандат від тих, хто замов назавжди. Вони можуть виконати свій обов'язок лише називаючи речі своїми іменами, звільняючи минуле від вигадок і легенд».

«Надію кожен мусить шукати для себе сам, немає жодного загального рецепту».

«Я – поет для певної інтелектуальної чи літературної еліти, але що більш популярні мої книжки, то менше вони мають значення».

Чеслав Мілош

ЗВАБЛЕНИЙ, АЛЕ НЕ ЗГА

Автор:
Олександр Бойченко

Немає нічого легшого, ніж хвалити Чеслава Мілоша. Досить перелічити кілька фактів: похований у краківській Крипті Заслужених на Скалці (так званий цвинтар великих поляків) поет, прозаїк, есеїст, історик літератури і перекладач, професор Гарварда і Берклі, лауреат Нобелівської премії, автор десятків світової слави творів, зокрема хрестоматійного для західної науки й освіти «Поневоленого розуму», який, власне, і приніс Мілошу перше міжнародне визнання.

Легше, ніж хвалити Чеслава Мілоша, хіба що його критикувати: одурманений «діалектичним матеріалізмом» лівак, що водив дружбу з літературними генералами на кшталт Єжи Путрамента і сприяв сталінізації рідного краю, дипломатичний представник «народної» Польщі в Нью-Йорку, культур-аташе у Вашингтоні, 1-й секретар посольства в Парижі, автор десятків ідеологічно сумнівних творів, зокрема «Поневоленого розуму», сприйнятого на батьківщині і в середовищі лівих інтелектуалів Заходу за проплачену Америкою антикомуністичну пропаганду, а в колах, близьких до Польського еміграційного уряду в Лондоні – за проплачену Москвою прокомуністичну заразу.

Втім, і в колах, далеких від лондонського уряду, ставлення до книги Мілоша було вельми суперечливим: навіть її видавець Єжи Гедройць (у цьому випадку в цілковитій згоді з Герлінгом-Грудзінським) називав «Поневолений розум» книжкою «важливою, але фальшивою», оскільки вона замість просто вказати на страх і опортунізм польських повоєнних інтелектуалів вишукувала якісь міфологічні пояснення їхньої поведінки (кетман, пілюлі Мурті-Бінга). «Ця книжка, – згадував Гедройць, – не допомогла мені зрозуміти комуністичний

світ. Але допомогла зрозуміти польське інтелектуальне середовище, позбавивши мене багатьох ілюзій».

55 ВІДСОТКІВ РАЦІЇ

Так, мені теж здається, що основна цінність «Поневоленого розуму» полягає зовсім не в порухах з теорією і практикою комуністичного режиму. Про що

взагалі говорити з комуністами на рівні теорії? Психіатри щодня мають справу з незліченними єдино правильними «методами» й «доктринами», здатними без особливих розумових зусиль пояснити всі проблеми онтології. Тільки у психіатрів це називається не діалектичним матеріалізмом, а системною маячню, яку можна спробувати трохи

НЬБЛЕНИЙ

притлумити, але з якою немає сенсу вступати в дискусію.

Стосовно ж практики, то одного місяця на лісоповалі чи в рудниках жертвам «діалектики» зазвичай вистачало, аби усвідомити, що тиха смерть у бараку-трупарні – це ще далеко не найгірший з-поміж доступних їм варіантів світлого комуністичного майбутнього. Не дивно, що згаданий Густав Герлінг-Грудзінський, маючи за собою не консультації з посольствами, а кілька советських в'язниць і сталінський концтабір, до кінця життя дуже скептично відгукувався про теоретизування автора «Поневоленого розуму» на тему комуністичної «Нової Віри», хоч і не заперечував ні художньої досконалості книги, ні слушності окремих її формулювань.

До честі Мілоша, він і не претендував на абсолютну істину, на що прозоро натякнув узятими за епіграф словами старого підкарпатського єврея: «Якщо двоє сперечаються, і один із них має надійних 55 відсотків рації, це дуже добре, і нема чого шарпатися. А хто має 60 відсотків рації? Це чудово, це велике щастя, і хай дякує Господу Богу». Натомість 75 відсотків, на думку старого єврея і, певна річ, самого Чеслава Мілоша, уже викликають підозру. Якщо ж хтось твердить, що він правий на всі 100 відсотків, то перед вами – «паскудний гвалтівник, страшний грабіжник і найбільший мерзотник». Не знаю, скільки рації має Мілош, коли розмірковує про теоретичну переконливість «Методу», але, гадаю, у змальованому ним груповому портреті практикуючого тодішнього інтелектуала щонайменше 55 відсотків набереться. І не лише тодішнього. І не лише польського.

Ось на цьому, тобто не на самій по собі силі комуністичної ідеології, а на слабкості інтелектуалів перед спокусою, і варто зупинитися детальніше. Тільки перед тим – ще кілька слів про назву.

LOST IN TRANSLATION

Читач, який тільки збирається взяти до рук український переклад «Поневоленого розуму» (хоч це навряд: вперше і востаннє книга повністю виходила українською мовою понад чверть століття тому в Мюнхені), краще зрозуміє задум автора, якщо пам'ятатиме, що вжите в оригіналі слово «zniewolony» означає не лише «поневолений», але також, з одного боку, «завлечений» і «змушений» до чогось, з другого ж – архаїчного – «згвалтований». Сам Мілош розповідав, що спочатку назва звучала в його голові англійською – «The Captive Mind», після чого знайшовся польський відповідник. Причому Мілош наголосив, що крім «поневолення» і навіть перед «поневоленням» йому йшлося про лагідніше «zniewolenie» як ефект, спричинений, скажімо, звернено до нас усмішкою.

МІЛОШ ЗОСЕРЕДЖУЄ УВАГУ НА «ВІЧНИХ», А ОТЖЕ, АКТУАЛЬНИХ І В НИНІШНІЙ УКРАЇНІ РИСАХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ

Особливо корисно було би знати про це сьогоднішнім – на щастя, ще не надто численним – українським інтелектуалам, котрі вже встигли гуманітарно поведатися в якихось шизофренічних радах на підставлених донецьким режимом стільцях. Влада – хай би і всуціль сформована із «грабіжників і мерзотників» – завжди потребує бодай мінімального інтелектуального забезпечення, тому спочатку вона спокусливо усміхається до інтелектуалів, і лише звабивши, поневолює їх і починає гвалтувати як слід.

ВІД АЛЕГОРІЇ ДО ЛЮДЕЙ

Введенням у тему поневолення (в усіх значеннях цього слова) інтелектуалів Мілошу слугує запозичена з «Ненаситності» Віткевича алегорія «пілюль Мурті-Бінга». І це, як на мене, найменш виправданий образ Мілошевої книги. По-перше, у Віткевича ці східні «ліки», що змінюють світогляд західних людей і змушують їх безтурботно очікувати на поразку, передують навалі армії Сходу на

землі Заходу. Інакше кажучи, ідеологічні пілюль Мурті-Бінга заздалегідь готують Захід до капітуляції. В опублікованій 1932-го антиутопії вони були доречними, але в «реальній дійсності», про яку Мілош пише 20 років потому, східна армія і так, без усілякої «медикаментозної підготовки», відтяла для себе частину західного світу. Навіщо завойовникам у такій ситуації витратитися ще на якісь пілюль? Це – розвиваючи медичну метафорику – все одно, що спершу прооперувати пацієнта, а вже потім починати вводити його у стан наркозу.

Можливо, відчувши цю аніж ніяк не діалектичну суперечність, Мілош, по-друге, ніде не розшифрує алегорії: що саме ми повинні розуміти під пілюлями Мурті-Бінга? «Хто скаже «А», мусить сказати «Б», – пише автор. – А ковається досить легко... Я не філософ і не претендую на аналіз цього «А». Трохи замало, щоб зрозуміти хімічний склад і спосіб застосування новорезимських ліків.

Інша справа – здійснений на основі власного досвіду аналіз внутрішньої готовності інтелектуалів до поневолення. Окрім «конкретно-історичних» передумов, як от зрозуміла повосинна відраза до правого тоталітаризму та, може, навіть автентична віра декотрих філософів і літераторів у справедливість соціалістичного ладу, Мілош зосереджує увагу на «вічних», а отже, актуальних і в нинішній Україні рисах інтелектуалів. Інтелектуал не може довго існувати в порожнечі, він бажає бути почутим, він хоче відчувати себе потрібним і впливовим, нарешті, як істота, професійно марнослава, він прагне підтвердженого преміями і великими накладками успіху. Відкрито збунтувавшись, інтелектуал у країнах «народної демократії» наражає на небезпеку свою свободу або й життя. Вибравши внутрішню чи зовнішню еміграцію, він майже напевно власноруч позбавляє себе омріяних благ. Натомість, кинувшись в обійми влади, інтелектуал – принаймні у своїй уяві – їх собі гарантує.

Чи легко встояти перед такою спокусою? Навіть знаючи про огидність влади і потайки

зневажаючи її – нелегко. Але так само нелегко перестати думати те, що думаєш. І тоді інтелектуал вдається до тактики, яку Мілош характеризує словом «кетман». Якщо вірити Жозефу де Гобіно, це ісламське поняття означає засновану на приховуванні своїх справжніх думок і почуттів складну гру людини з оточенням, у процесі якої найбільше задоволення гравець отримує від глибоко запханої у кишеню дулі (аж дивно, що в такому, здавалося б, далекому від нас мусульманському світі розвинувся настільки точний аналог славнозвісної «української щирості»).

Розповівши у формі нібито абстрактних міркувань історію власного поневолення, Мілош переходить до портретів чотирьох відомих у Польщі літературів. Щоправда, він не називає прямо їхніх імен, але обізнаний читач швидко здогадується, що Alfa – це Єжи Анджеєвський, Beta – Тадеуш Боровський, Gamma – Єжи Путрамент, а Delta – Констати Галчинський. Давно і не мною зауважено, що присвячені їм розділи (як і останній – «Балтійці») радше заперечують, аніж ілюструють Мілошеву спробу звести різновиди ідеологічного поневолення до спільного знаменника.

Справді, кожен із названих письменників прийшов (чи «покетманськи» вдав, що прийшов) до «Нової Віри» своїм шляхом, цілком відмінним від інших. Приміром, художньо безпорадний Путрамент з юності був передусім бійцем ідеологічного фронту, тож закономірно продовжив займатися улюбленою справою і в комуністичній Польщі. Тим часом розчарованого в західній культурі й морально випаленого нацистським концтабором Боровського притягнула на бік нової влади можливість дати вираження своїй тотальній ненависті. Для геніального ж алкоголіка Галчинського навіть у тверезі хвилини всі ідеології взагалі були більш-менш на один штиб. Як бачимо, жодного з них влада (зрештою, Путрамент сам був владою), так би мовити, пілюлями Мурті-Бінґа не годувала. Тим паче цього не робила влада советська, яка просто застосу-

вала до балтійських (і, звісно, не лише балтійських) народів масовий терор.

Таким чином, як сказано, конкретними життєвими прикладами автор «Поневоленого розуму» підважує власний теоретичний фундамент. Думаю, однак, що це якраз той випадок, коли книга від логічної неузгодженості не програла, а, навпаки, стала значно кращою. Важко

опиратися поневоленню з боку підступної і водночас брутальної влади, але, можливо, ще важче інтелектуалові утриматися від спроб поневолити життя й увібгати його у свої наперед визначені розумові схеми. Не відразу і не на 100 відсотків, але, на відміну від надто багатьох спокушених чи наляканих колег, Чеслав Мілош з обома завданнями у підсумку впорався. ■

ФОТО: AP

ДВІ ЗУСТРІЧІ з Чеславом Мілошем

Моя перша зустріч із відомим польським поетом-філософом Чеславом Мілошем випала на час загострення карального режиму. На початку 1980-х в'язнів сумління відпускали «на волю» тільки для того, щоб завести на них другу кримінальну справу.

Василь Стус писав мені з Києва: «Якщо думаєш, що тут легше, то помиляєшся... Справді, в порожнечу Східного Сибіру принаймні доходили пакети з книгами і листи від ПЕН-клубів Англії, Німеччини, Франції, Італії. «Мої» кагебісти аж завили від злоти, коли побачили, що цензора-перекладача з англійської та німецької не досить: почали надходити книги з Варшави – від Тетяни Голинської, активістки «Солідарности»...

А тим часом під тиском Заходу довелося вручати листи і книги – або платити штраф за втрату цінної бандеролі. Політичні засланці мали привілей бути чи не єдиними в СРСР адресатами, яким вручали пакунки з Біблією – не лише англійською, а й українською мовою.

Раптом у 1982 році надходить важкий пакет із Мюнхена від мого кореспондента д-ра Вілфріда Кваста, за яким стояв негномонний і добрий Володимир Козак. Я розкрив пакет і оторопів: п'ять книг Паризького видання Чеслава Мілоша! Серед них антисоветський бестселер «Поневолений розум»! Перша думка: чи можуть мені прийти збереження антисоветської літератури і розпочати кримінальну справу? Тривога наростала в міру того, як я заглиблювався в читання крамольної книжки.

Але коли заходив у свій столярний цех, а потім починав надворі при 40° морозі нарізати циркулярною пилою драницю – повертався до вартостей краю вічної мерзлоти. Яке тут кому діло до того, що видається в Парижі? Тут абсолютно досить оточити засланого чужинця атмосферою страху, щоб у його хату навіть злодій боявся заглянути. Перекладача з

Автор:
Євген
Сверстюк

польської у них там напевно не було, і довелося махнути рукою на ті неперевірені книжки.

Отже, Чеслав Мілош поселився у моїй квартирі на цілу зиму, і від цього стало тепліше та ясніше. Моя друга зустріч із Чеславом Мілошем відбулася в Кракові 21 листопада цього року – на українсько-польській конференції, організованій Польським ПЕН-клубом спільно з фундацією Св. Володимира. З українського боку брали участь письменники Наталя Білоцерківець, Микола Рябчук, Юрій Іздрик, Сергій Грабовський, історики Наталя Яковенко, Ярослав Грицак.

На конференцію зайшов член Польського ПЕН-клубу Чеслав Мілош. Польські колеги розповіли йому про сибірський спогад Президента Українського ПЕН-центру і познайомили нас. Виявилось, для Чеслава Мілоша те видання, що потрапило аж до Сибіру, теж близьке, і то не тільки спогадом про час отримання Нобелівської премії – 1980 року.

Тут треба згадати про три великі постаті поляків, що живуть на Заході і мають великий вплив на формування ментальності польської еліти. Це багаторічний редактор польського місячника «Культура» Єжи Гедройц, поет-філософ і дипломат Чеслав Мілош, а особливо відомий советолог і політик Збігнев Бжезінський, авторитет якого залишається високим попри всі зміни американських урядів. Усі вони творять проукраїнську польську політику і мають особливий стосунок до українців гнаних і переслідуваних за свої ідеали. Мені вже доводи-

лося писати, як глибоко був зворушений Збігнев Бжезінський розповіддю про дисидентське сприймання його виступів, коли він був радником з питань безпеки при президентові Картері. Передавані в інтерпретації газети «Правда», вони вивчалися напам'ять, і кожне його слово було наче відлунням нашого німого крику. Він особливо оцінив подяку, яку я передав йому від імени тих, що не повернулися. Це була наче зустріч на грані потойбічного, що залишається жити в нас.

Чеслав Мілош нагадав мені і про українську книгу, яку видало те саме паризьке видавництво Instytut literacki, навіть чітко назвав цю книгу – «Розстріляне відродження» Юрія Лавріненка.

Чи я знаю цю книжку? Ще б пак, адже саме з тієї книжки, виданої у 1959-му, пістдесятники брали інформацію про заховану від нас і задушену українську літературу. Саме від Лавріненка ми вперше почули, що задушено не тільки тих, хто не повернувся з Соловецького етапу, – задушено також тих, кого ми зустрічали на ювілейних зібраннях у Києві – П. Тичину, М. Рильського, В. Сосюру...

Згадуючи недавні свої зусилля оживити літературні контакти України, Польщі, Литви, він пошкодував, що від України ніхто не приїхав на їхнє запрошення, а була запрошена поетка Ліна Костенко. Мені подумалося, що заледве чи може бути в нас кращий приятель серед Нобелівських лауреатів, який хотів би і міг би посприяти Україні на цій ниві.

Друга зустріч із Чеславом Мілошем нагадала мені той щирий тон і сповідальний пошук правди, який пульсує в його книжках.

У нашому світі духовного самовідчуження, коли так багато навіть обдарованих авторів експлуатує якийсь мотив і орієнтується на зовнішній ефект, слово такого поета – наче добрий гість з кращого світу. І не треба, щоб він приносив таємниці з того світу, – досить, щоб він своїм словом і чином допомагав зрозуміти: нічого в істоті не змінилося в нашому порізненому і здрибненому підсонні. Залишаються засадничі правди про природу людини, про її любов, пізнання себе і своєї дороги. І особливо щодо мистецтва бути собою, бути, а не здаватися і не вдавати. ■

Краків, 1998 р.

Ця стаття була надрукована у книжці «Правда Полинова» (Київ, 2009). У передруку збережено правописні особливості цього видання

МІЛОШ В УКРАЇНІ.

Вибрана бібліографія

Чеслав Мілош українською:

1. Мілош Ч. Війна / Чеслав Мілош // Четвер. – 1999. – №21.
2. Мілош Ч. Вірші / Чеслав Мілош; пер. з пол. Н. Білоцерківцев // Сучасність. – 1993. – № 1.
3. Мілош Ч. Мій досвід марксизму / Чеслав Мілош; пер. з пол. О. Ременяка // Всесвіт. – 1993. – № 1.
4. Мілош Ч. Передмова до видання «Родинної Європи» 2001 року / Чеслав Мілош; пер. з пол. Л. Стефановська, Ю. Іздрик // Мілош Ч. Родинна Європа. – Львів: Літопис, 2007.
5. Мілош Ч. Поневолений розум / Чеслав Мілош; пер. з пол. Б. Струмінський // Сучасність. – 1985.
6. Мілош Ч. Поневолений розум / Чеслав Мілош; пер. з пол. Б. Струмінський // Всесвіт. – 1991. – № 2; № 7; № 8; № 9; № 10.
7. Мілош Ч. Придорожній песик / Чеслав Мілош; пер. з пол. Я. Сенчишин. – Львів: Літопис, 2001.
8. Мілош Ч. Про агонію Заходу / Чеслав Мілош // Критика. – 2001. – № 6 (44).
9. Мілош Ч. Сон розуму / Чеслав Мілош; пер. з пол. А. Могиленка // Всесвіт. – 1996. – № 1.
10. Мілош Ч. У пошуках справжності: Промова у Шведській королівській академії / Чеслав Мілош // Зарубіжна література. – 2000. – № 38.
11. Мілош Ч. Уривки з «Родинної Європи» / Чеслав Мілош; пер. з пол. Л. Стефановська, Ю. Іздрик // Потяг 76. – 2004. – № 3.
12. Мілош Ч. Родинна Європа. – Львів: Літопис, 2007.
13. Мілош Ч. Вибрані твори. Серія: Лауреати Нобелівської премії / пер. Наталка Білоцерківцева та інші. – К.: Юніверс, 2008.
14. Мілош Ч. Абетка / пер. Н. Сняданко. – Х.: Треант, 2010; .

Про Мілоша:

1. 12 польських есеїв / Упоряд. О. Гнатюк. – К.: Критика, 2001. (Книжку відкриває есей Ч. Мілоша «Про агонію Заходу». У публікації маємо приклад певного зміщення акцентів з Мілоша – знавця комунізму, адже його прізвище не з'явилася, як можна було б очікувати, в розділі «Порахунок з комунізмом», до Мілоша – шукача власної культурної ідентичності через осмислення принципів європейського світогляду.)
2. Баранчак С. Передмова до «Поневоленого розуму» Ч. Мілоша / Станіслав Баранчак // Всесвіт. – 1991. – № 7. (Автор передмови до «Поневоленого розуму» заперечує твердження про страх як єдиний механізм впливу тоталітарних режимів на людину.)
3. Біконт А. Втеча поета. Інтерв'ю з Ч. Мілошем / А. Біконт, Й. Щенсна // Критика. – 2004. – № 11 (85).
4. Боровський О. Наївні поеми на тому світі. Помер видатний польський поет Чеслав

Мілош / Олег Боровський // Україна молада. – 2004. – № 152. – 17 серпня.

5. Валицький А. Інтелігенція і комуністичний тоталітаризм в Польщі / Анджей Валицький; пер. з пол. В. Степаненко // Всесвіт. – 1991. – № 8, 9. (Погоджуючись із багатьма філософами, соціологами та політологами щодо важливої ролі книжки в розумінні суті комуністичного режиму, А. Валицький твердить, що деякі положення твору «видаються суперечливими, і навіть застарілими». Це, зокрема, стосується тези про здатність комуністичних партій абсолютно контролювати мислення суспільства.)
6. Гнатюк О. Межі й безмежжя літератури / Оля Гнатюк // 12 польських есеїв / Упоряд. О. Гнатюк. – К.: Критика, 2001.
7. Драбик Д. Помер видатний поляк Ч. Мілош / Д. Драбик, О. Пирожко // Громадське радіо. – 2004. – 16 серпня.
8. Жищенко Наталія, «Чесний Мілош» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vsknugy.net.ua/person/9455/>
9. Забужко О. Уроки Мілоша / Оксана Забужко // Всесвіт. – 1993. – № 1. (Авторка у статті, викликаній потребою поділитися особистим досвідом спілкування з поетом у США, пише про роль усіх творів Ч. Мілоша не лише для європейської, а й для світової інтелектуальної думки.)
10. Карабович Т. Чеслав Мілош (1911–2004). Слово про поета / Тадей Карабович // Наше слово. – 2004. – № 36. – 5 вересня.
11. Коротич В. Завжди існує можливість опору / Віталій Коротич // Всесвіт. – 1991. – № 7. (Спогади автора про особисту зустріч із Ч. Мілошем у Мексиці.)
12. Лисенко Н. «Пам'ять – це наша сила...» (Про творчість Чеслава Мілоша) / Наталка Лисенко // Слово і Час. – 2001. – № 6. (Про роль особистої пам'яті та пам'яті народу в збереженні власної ідентичності, на прикладі поетичної творчості Ч. Мілоша.)
13. Матіяш Б. Чеслав Мілош: під знаком відстані / Богдана Матіяш // Літакцент. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2009/06/27/cheslav-milosh-pid-znakom-vidstani.html>. – 01.05.2010.
14. Мельник І. Помер поет Чеслав Мілош / Ігор Мельник // Поступ. – 2004. – 17 серпня.
15. Осадчук Б. Спомин про трьох славних поляків / Богдан Осадчук // Критика. – 2004. – № 11 (85).
16. Помер Чеслав Мілош // Потяг 76. – 2004. – Тринадцятий рейс. – 16 серпня.
17. Портников В. Серпень. Мілош / Віталій Портников // Дзеркало тижня. – 2004. – № 24.
18. Прохасько Ю. Без Куроня, без Мілоша / Юрко Прохасько // Критика. – 2004. – № 9–10. (У розвідці про Ч. Мілоша та Я. Куроня автор указує на «поневоленість» пострадянського розуму й недостатній рівень рецепції творчості Мілоша.)
19. Радишевський Р. Еміграційна творчість Ч. Мілоша / Ростислав Радишевський // Полоністичні та порівняльні сту-

дії. – К.: МП «Леся», 2009. (Автор указує на існування двох еміграцій Мілоша, – з Литви й Польщі, – що відіграли вирішальну роль у формуванні концепту «втраченого раю» і спонукали до гострої критики комуністичного режиму).

20. Рябчук М. Замітки до видання «Поневоленого розуму» Ч. Мілоша / Микола Рябчук // Всесвіт. – 1991. – № 2. (Автор докладно пояснює, чому з'явився переклад із польського письменника на сторінках журналу «Всесвіт».)

21. Рябчук М. Присутність Мілоша / Микола Рябчук // Березиль. – 2004. – № 11. (Автор проводить паралелі між Мілошем і українськими культурними діячами – Г. Кочуром, Р. Сельським, С. Людкевичем, Ю. Шевельовим, І. Чолганом, М. Демковичем-Добрянським.)

22. Свято Р. «Родинна Європа» по-українськи / Роксоляна Свято // Літакцент. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2008/12/11/roksoljana-svjato-rodynna-jevropa-poukrajinsky/> <http://litakcent.com/2008/12/11/roksoljana-svjato-rodynna-jevropa-po-ukrajinsky.html>. – 01.05.2010.

23. Сидяченко Н. Поет переможеного розпачу // Наталя Сидяченко // Всесвіт. – 2003. – № 5/6.

24. Стефановська Л. Метафізика провінції / Лідія Стефановська // Мілош Ч. Родинна Європа; пер. з пол. Л. Стефановська, Ю. Іздрик. – Львів: Літопис, 2007. (Авторка вказує на причини вибору для перекладу «Родинної Європи» Ч. Мілоша, на його тематичну актуальність у сучасному українському контексті. Висловлено також сподівання, що есеїстика Мілоша стане для української інтелігенції насамперед рушієм суспільних процесів, стимулом до дебатів на тему самовизначення.)

25. Яковенко С. Духовна Європа Ч. Мілоша, В. Гомбровича, Я. Івашкевича / Сергій Яковенко // Магістеріум. Літературознавчі студії. – 2007. – Вип. 29.

26. Яковенко С. Концептуальність пам'яті у прозі Чеслава Мілоша і Владіміра Набокова / Сергій Яковенко // Європейський вимір української полоністики. Київські полоністичні студії. – Том IX. – К., 2007. (Автор аналізує концепт «вигнання з Раю» в житті й творчості Мілоша.)

27. Яковенко С. Поетика та антропологія. Нариси про українську та польську прозу ХХ ст. / Сергій Яковенко. – К., 2007. (Автор у порівняльно-історичному аспекті розглядає творчість В. Гомбровича, Ч. Мілоша, Я. Івашкевича, А. Стасюка.)

28. Яковенко С. Ч. Мілош і В. Гомбрович: між Сходом і Заходом, між домом і бездомністю / Сергій Яковенко // Українська полоністика. – 2007. – Випуск 3–4. (Автор переконаний, що саме еміграція дозволила Мілошеві поглянути з інтелектуальної дистанції на батьківщину й водночас змусила до формування власної позиції щодо Заходу. Представлено аналіз географічно-спадкових чинників формування творчої позиції Мілоша й Гомбровича, впливу втрати батьківщини, показано своєрідність авторських концепцій Сходу та Заходу й суттєві відмінності між ними.)

У процесі роботи над бібліографією було використано машинопис Олеси Нахлік «Українська перцепція та рецепція прози Чеслава Мілоша», люб'язно наданий Андрієм Паулишиним.

ЗАМОВЛЯЙТЕ БЕЗКОШТОВНО В МАГАЗИНАХ КНИГАРНІ «Є»

Спеціальний додаток
до спецвипуску, присвяченого
Чеславу Мілошу, аудіокнигу
«Тарас Прохасько і Сергій Жадан
читають вірші Чеслава Мілоша»

Українською мовою свої авторські
переклади Мілоша читають відомі
українські письменники Тарас
Прохасько та Сергій Жадан – лауреати
премії Конрада, яку 2007 року заснував
в Україні Польський Інститут у Києві.
Вірші звучать у супроводі музичного
авангардного гурту Noſtri Temporis.

Аудіокниги, що пропагують творчість
Чеслава Мілоша, є одним із низки
проектів Міжнародної культурної
програми головування Польщі
в Євросоюзі, який передбачає
запис поезії Мілоша
10 мовами.

АУДІОКНИГУ
ВИДАНО
ЗА СПРИЯННЯ
ПОЛЬСЬКОГО
ІНСТИТУТУ
В КИЄВІ
ТА ІНСТИТУТУ
ІМЕНІ
АДАМА
МІЦКЕВИЧА

Польський
Інститут
Київ

ПОЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ У КИЄВІ —
ПРЕДСТАВНИЦТВО МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ
СПРАВ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА, МЕТОЮ ДІЯЛЬНОСТІ ЯКОГО
Є ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО
ЖИТТЯ ТА ПРЕЗЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ НАЙЦІКАВИШИХ ТА НАЙ-
РІЗНОМАНІТНІШИХ ПОДІЙ ТА ЯВИЩ, ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ
У ПОЛЬЩІ. ІНСТИТУТ НАДАЄ ФІНАНСОВУ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНУ
ПІДТРИМКУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СПІЛЬНИХ ПРОЄКТІВ
(ПЕРЕДУСІМ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ)
WWW.POLINST.KIEV.UA, /+38 044/ 288 0304

PL2011.eu

липень-грудень 2011

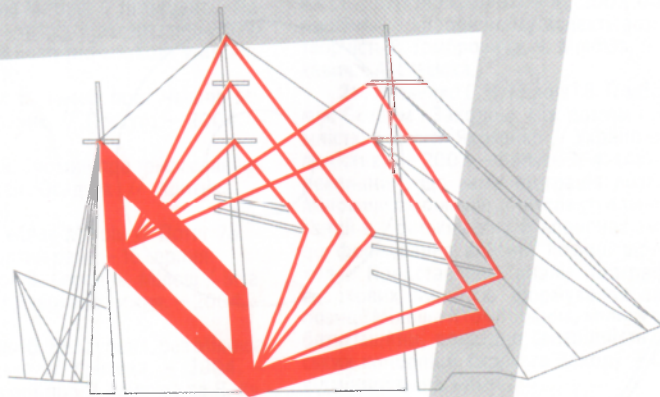
ГОЛОВУВАННЯ ПОЛЬЩІ У РАДІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

СПЕЦІАЛЬНА КУЛЬТУРНА ПРОГРАМА В УКРАЇНІ

ЗАПРОПОНУЙТЕ СВОГО КАНДИДАТА!

ПРЕМІЯ ПРИСУДЖУЄТЬСЯ УКРАЇНСЬКОМУ ПИСЬМЕННИКОВІ
ВІКОМ ДО 40 РОКІВ ЗА ПОСЛІДОВНІСТЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ
ТВОРЧОГО ШЛЯХУ, ІННОВАЦІЙНІСТЬ ФОРМИ, ЛАМАННЯ
СТЕРЕОТИПІВ ТА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ПОСЛАННЯ. **ЛАУРЕАТИ:**
ТАРАС ПРОХАСЬКО /2007/, СЕРГІЙ ЖАДАН /2009/
ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРЕМІЮ / АПЛІКАЦІЙНА ФОРМА:

WWW.POLINST.KIEV.UA

ЛІТЕРАТУРНА **ПРЕМІЯ ІМЕНІ КОНРАДА** КОЖЕНЬОВСЬКОГО
2011